

נחלת בנימין - נחלת שכינה¹

בנימין, הצעיר בין בני יעקב, הוא יוצא-דופן ביניהם, הוא היחיד שנולד ליעקב אחרי שנקרא שמו ישראל, היחיד שלא היה משועבד ללבן ולא השתחוה לעשו, היחיד שנולד בארץ-ישראל - וכנראה לענ"ד, בנחלתו² והוא המשלים את שנים עשר בני ישראל, היוצרים יחד את עם ישראל. בפרשה אחת וברצף אחד אנו קוראים על קריאת השם "ישראל" מפי ה' (להבדיל מקריאתו ע"י המלאך - ל"ב כט), על חידוש ברכת פרה ורבה ומתן הארץ בבית אל, ומיד אחר-כך, בדרך אפרתה על הולדת בנימין (בראשית ל"ה ט-יח). אחר הפסק הפרשה בא הסיכום - "ויהיו בני יעקב שנים עשר"³ (שם פס' כב כו).

משמעות מיוחדת לאחדות שנים-עשר השבטים במובן של קדושה אנו מוצאים בפסוקים שמתארים מאורעות מכריעים, כמעמד הר סיני, מעבר הירדן, או המזבח שהקים אליהו על הר הכרמל, ועוד.

א'. "ויבוא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו: כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. ויכתוב משה את כל דברי ה', וישכם בבוקר, ויבן מזבח תחת ההר, ושתים-עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל" (שמות כ"ד ג-ד).

ב'. "ויקרא יהושע אל שנים העשר איש אשר הכין מבני ישראל, איש-אחד איש-אחד משבט. ויאמר להם יהושע: עברו לפני ארון ה' אלהיכם אל תוך הירדן, והרימו לכם איש אבן אחת על שכמו, למספר שבטי בני ישראל. למען תהיה זאת אות בקרבכם... (יהושע ד' ד-ו, וע"ע בהמשך הפרק!).

ג'. "ויקה אליהו שתיים-עשרה אבנים, כמספר שבטי בני-יעקב, אשר היה דבר ה' אליו לאמור: ישראל יהיה שמך" (מלכים-א' י"ח לא).

הפסוק במלכים, אף קושר בפירוש את קדושת שנים-עשר השבטים לפרשת קריאת השם, היא גם פרשת הולדת בנימין. רשימות של שנים-עשר השבטים יש כמובן רבות, ובצורות שונות, אבל המשמעות המקודשת בולטת דווקא בפסוקים שנזכרו, והקשר להולדת בנימין ברור.

יתכן, לפי זה לפרש, שדברי יעקב ליוסף בחליו והזכרתו את מיתת רחל וקבורתה (בראשית מ"ח ג-ז), באים על הרקע האמור. הכתוב פותח ביעקב ועובר מיד לישראל כמו בפרק ל"ה. יעקב מוסר ליוסף את דברי ה' אליו בבית אל⁴, את ברכת הפריה ומתן הארץ, ואז הוא מכנים את אפרים ומנשה לכלל שנים-עשר השבטים⁵ במקום יוסף אביהם - שאחיו דחווה - ותוך הבלעת שמעון בראובן, ואח"כ חוזר אל הפרשה ומשלים את סיפורה במיתת רחל, שהיתה כרוכה כידוע, בהולדת בנימין. פסוק ז' אינו אלא הסוגר לפס' ג-ד והוא מאפשר ליעקב לשנות את מסגרת השנים-עשר. יתכן אף, שציון מיתת רחל בדרך, בא להסביר כי מסגרת השנים-עשר עוד יכולה לקבל שינוי עפ"י הברכה שנאמרה בלזו היא בית אל, שהרי רחל מתה בדרך, ורק משום-כך לא נולדו ממנה בנים אחרים⁶. בדרך זו מתפרשת שם הפיסקה כולה היטב, וכל הדברים קשורים יחד לענין הכנסת אפרים ומנשה למסגרת שבטי ישראל⁷.

בנימין זכה ליחס מיוחד גם מצד ישראל אביו⁸ וגם מצד האחים (בראשית מ"ג מ"ד ומ"ה) אף לא היה שותף, ככל הנראה, במכירתו של יוסף⁹. במעמד המיוחד בו ניצבים יהודה ויוסף ואוחזים כל אחד בבנימין,

¹ אין הכוונה לסגולה עצמית של הנחלה, מאחר שסגולות מהוות פוטנציאל בלבד. הכוונה היא למקום אשר יבחר ה' מכל שבטיכם לשכן שמו (עפ"י דברים י"ב ה ויא), בחירה שיש בה כמובן מיצוי הסגולות, אך בעיקרה היא גילוי של קדושה עליונה, במציאות הזמן והמקום שלנו, עפ"י רצון ה'.

² ספרי, וזאת הברה של"ב, ושם דברי ה' מאיר וכן בילקוט שמעוני לבראשית מ"ח ז רש"י ורמב"ן לבראשית ל"ה טז וראה שמ"א י' ב, ויש מוכיחים מירמיהו ל"א יד שלא נאמר ברמה, שהרי שם המקום הרמה, ולפיכך אינו אלא קול רם, ודוחקים לפרש - עם קבורת רחל האנשים עכשיו, ובגבול בנימין בצלצח תפגוש אותם, כפירוש התוספתא בסוטה פ' י"א-ז ובראשית-רבה פ' ב-י וכפי שנדחק הרמב"ן לאחר שעלה לארץ עפ"י מה שראה - אך יש להכריע נגדם, כר' מאיר וכדברי הרמב"ן קודם שעלה מירמיהו מ' א, ומפורש בבראשית רבה פ' ב-יא ורש"י לבראשית מ"ח ז, שרחל נקברה על דרך הגלויות, ואף כי נעלם מקומה. ואין שום ראיה מ"קול ברמה נשמע", שהרי הנביאים דורשים, שמות מקומות בדרך של לשון נופל על לשון, כמו בעמוס ה' ה או ו' יג, ובוודאי כוונתו לקול רם בסביבות הרמה, על הדרך, ואכמ"ל.

³ רש"י לבראשית ל"ה כב: "ויהיו בני יעקב שנים עשר" - מתחיל לענין ראשון, משנולד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראויין לימנות, ומנאן.

⁴ ישנה הקבלה מקיפה בין דברי יעקב ליוסף (מ"ח ג-ז), לבין הברכה ליעקב בלזו היא בית אל, בדרכו מפדן-ארם בחזרה (ל"ה ט-יט), ואין הקבלה כזו למראה ולדברים שקיבל יעקב באותו המקום בדרכו לחרן (כ"ח יא-כב). בראש וראשונה, הזכרת השם א-שד', וברכת פרה ורבה, וכל זה בזיקה ברורה לברית מילה (בראשית י"ז), ולבסוף מות רחל עם הולדת בנימין, וקבורתה.

⁵ רש"י לבראשית ל"ה יא עפ"י בראשית-רבה פ"ב-ה: "פרה ורבה - על שם שעדיין לא נולד בנימין, ואעפ"י שכבר נתעברה ממנו. גוי - בנימין. גויים - מנשה ואפרים שעתידיים לצאת מיוסף, והם במנין השבטים".

⁶ ר' בראשית מ"ד כז: "...כי שנים ילדה לי אשתי", ועיין היטב בקשר של סמיכות הסיפור למעשה ראובן בבראשית ל"ה, וברש"י שם פס' כב.

⁷ ואילו היה כפירוש רש"י ורשב"ם בבראשית מ"ח ז, היה עריך פסוק זה להכתב למעלה (בסוף פ' מ"ז), כשביקש ממנו לקברו בארץ כנען, ולא בפרשת מנשה ואפרים.

⁸ יעקב נקרא בשם ישראל - לאחר קריאתו בשם זה מפי ה' - כמעט תמיד בקשר ליוסף או לבנימין. דווקא, וממשיך להקרא יעקב בקשר לכל הבנים, כולל יוסף ובנימין, או בקשר לכל שנות חייו. גם ההיפך נכון - בכל פעם שיעקב מדבר אל יוסף או עליו או

יש משום הבלטה של מעמדו המיוחד, וגם משום אות לבאות, באשר ממלכות ישראל, שהונהגה לרוב בידי שבטי יוסף ויהודה, ניסו כל אחת מהן לאחוז בבנימין, השבט והנחלה, ויד יהודה נשארה על העליונה¹⁰, כמו בבראשית עת ניגש יהודה אל יוסף להציל את בנימין, וגרם להתוודעותו.

* * *

נחלת בנימין היא יחידת שטח בעלת ייחוד גיאוגרפי, כמו ארץ כנען כולה ורבות מנחלות השבטים¹¹, גבולותיה מבוססים על קווים טופוגרפיים בולטים, ויוצרים יחידת-נוף ברורה. נחלת בנימין נבדלת בבירור מהר-אפרים, ממנשה, ומיהודה, באופן שאי אפשר לטעות או להחליף ביניהם. נחלת יהודה כוללת ארבע או חמש יחידות שטח בעלות ייחוד גיאוגרפי, שיש להן גבולות הנשענים על קווי נוף בולטים - נגב, שפלה (חוף), הר, מדבר. זאת החלוקה שלפיה מפורטת רשימת הערים ביהודה (יהושע ט"ו)¹². קו הגבול בין הר לבין הנגב, למשל, הוא ברור ביותר לכל העומד בתצפית ביער יתיר, וצופה אל הנחיתה החזקה של הר-חברון לעבר בקעת באר-שבע¹³. קו הגבול שבין הר לשפלה גם הוא ברור בהחלט, בהתאמה לכפיפה העזה שבמערב הר-חברון. הר-חברון עצמו במתי, אבל איזור בית-לחם (מבריכות שלמה עד ירושלים), משתפל והולך וקובע יחידת נוף עצמאית¹⁴. מירושלים צפונה מתרוממת והולכת במת הר בית-אל אשר קמר רמאללה תוחם אותה ומקנה לה את אופיה. במת הר זו, יש בה עמקים רדודים ונוף גבעות מתון, אשר מקנה לה אופי שונה, פתוח ורחב יותר, משל במת הר-חברון, הצרה והארוכה. במזרח נחלת בנימין, אנו מוצאים את נוה המדבר של יריחו ואת תחומו (משפך הירדן לים המלח ועד תל יריחו), ומעליו מערבה מתנשא הר קרנטל, הקטע הצפוני ביותר של מצוק ההעתקים, אשר מופרד מהמשכו הדרומי, לאורך ים-המלח. בהפרדה הזאת, שבין קומראן ליריחו, עולות שתי הדרכים הקדומות מיריחו לכיוון ירושלים ובית-לחם, ומסתעפת צפונה גם הדרך לבית אל. מצפון להר קרנטל, פונה מצוק ההעתקים לצפון מערב, ושם עולה הדרך החדשה-התלולה להר-חצור.

במערב נחלת בנימין אנו מוצאים את הכפיפה העזה של קמר רמאללה, וממערב לה את עמק איילון ושלוחותיו, עמק אשר נפתח במפולש אל עמק החוף, מיפו אל שפך הירקון, ואשר מביא את עמק החוף עד לרגלי ההר, בין שער הגיא ומעלה בית חורון. כפיפה זו נראית היטב בשטח, וכל הצופה בה, מכיוון

על בנימין הוא נקרא "ישראל", להוציא תחילת פ' מ"ח, שהכתוב פותח ביעקב ועובר לישראל (פס' ב) ושוב פותח: "ויאמר יעקב אל יוסף..." ובסיום הדברים "וירא ישראל את בני-יוסף", וכן עד לסוף הענין, וזה מפני שיש כאן כאמור חזרה אל הברכה ליעקב (בפ' ל"ה), שבה נקרא עליו השם ישראל. שים-לב להבדל שבין מ"ב לו לבין מ"ג ו, ח, יא. כמו-כן להבדל שבין מ"ה כז לבין הפסוקים שאחריו ושוב השינוי במ"ה, וכמובן מ"ו כט-ל, ושוב מ"ז כח לעומת הפסוק שאחריו.

⁹ ספרי וזאת הברכה שני"ב, מגילה ט"ז: ורש"י לבראשית מ"ה יב.

¹⁰ אילו ניצחו בני יוסף, לא היתה מושגת אחדות שבטי רחל ולאה, ולא היה קיום לירושלים שחיברה את יהודה עם בנימין, - ר' מ"לא י"א לו, וט"ו ד - וזאת אע"פ שבימי דוד נחלק שבט בנימין, בין תומכי דוד ומתנגדיו, ר' שמ"ב ב'ה', ט"ז, י"ט וכו', ודבה"א י"ב בפרט פס' ל ניתוח יותר מפורט של ענין זה יבוא בהמשך המאמר.

¹¹ "ארץ כנען" בתורה היא מושג גיאוגרפי - הארץ, שתוחמים אותה שני עמקי האורך, עמק החוף ועמק הירדן, שבהם ישבו הכנענים - וכנעני במקרא פירושו גם סוחר (משלי ל"א כד ועוד) - "עמלק יושב בארץ הנגב, והחתי והיבוס והאמורי יושב בהר, והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן" (במדבר י"ג כט, ור' עוד ביהושע י"א ג), ובאמת עבר הירדן היא במפורש מחוץ לארץ כנען - במדבר ל"ה יד, ול"ד ב ויב. הגבולות הם בעלי אופי גיאוגרפי קבוע, ונשענים על חוף הים, על מדבר צין, על כנרת-ירדן ים-המלח (במדבר ל"ד ב-ב), כשם שעבר-הירדן משתרע בין נחל ארנון להר חרמון (דברים ג' ח ועוד). לאור זה, יש לפרש את הכתוב בבראשית (י' ט) על גבול הכנעני כך:

"ויהי גבול הכנעני

מצידון בואכה גרה עד עזה

(ומצידון) בואכה סדומה ועמורה ואדמה וצבויים עד לשע'

והכתוב מתאר את שתי רצועות האורך הכנעניות שתוחמות את ארץ כנען. (צידון נמצאת בקו אורך שעובר ממזרח לירושלים, והפסוק מתאר, לפיכך, מעין משולש שווה-שוקיים, הנשען על עמקי האורך).

גם בנחלות השבטים תופסים אלמנטים גיאוגרפיים מקום בולט, כמו התבור בנחלות שבטי הגליל, הכרמל בגבול אשר הדרומי (יהושע י"ט), ועוד. לעומת זאת, המושגים "הארץ אשר ה' נתן לך", או "ארץ ישראל", הם מושגים גיאוגרפיים-היסטוריים, שגבולותיהם נקבעו לפי הכיבוש וההתישבות בפועל (דברים י"א כב-כד, שמ"א י"ג ט-כ), רמב"ם הלכות תרומות פ"א

¹² חלוקה זו לאיזורים היא קודם-כל גיאוגרפית, ואיננה חופפת שום חלוקה מינהלית-ממלכתית היסטורית, בימי מלך זה או אחר. ארבעת ערי "למלך" למשל, זיף, חברון, שוכה וממשת, משקפות בכל מקרה חלוקה שונה לגמרי, והחיפושים היגיעים אחרי תקופה מתאימה לרשימה זו, מתנהלים במישור הלא נכון. חלוקה מינהלית מושפעת משיקולים שונים, והגיאוגרפיה איננה עיקר בדרך כלל, אבל רשימת יהושע ט"ו, מבטאת איזורים גיאוגרפיים בצורה "נקיה" מכל שיקול מינהלית-היסטורי. ע"כ היא מתאימה דווקא לתכנית התישבות ולא מעבר לזה.

¹³ הערים, שנזכרו בהר (יהושע ט"ו מפסוק מח), נמצאות - כל אלה שזוהו - מקו יתיר וענב וענים ומעלה, לעבר חברון, בעוד ערי הנגב מזוהות דרומה לקו לעבר באר-שבע. גם הערים בשפלה, הקרובות ביותר להר כמו עדולם וקעילה, מזוהות ממערב לקו הקיימת החזק, ועיין למשל בסוגית דביר או בזיהויה של גדור.

¹⁴ כידוע, נוהגים להשלים את הרשימה ע"פ תרגום השבעים, ברשימת הערים של איזור בית לחם, שנראית כחסירה בפרק. אולם כמדומני שחסרון זה, גם הוא אינו מקרי, והוא משקף הבדלים מכריעים בין הר-חברון ובין איזור בית-לחם בתקופת ההתנחלות (גדור שליד בית-אומר, מדרום לכפר-עציון, היא הצפונית ביותר בין ערי ההר הידועות, כנראה), כפי שנרמז גם בדה"א פרק ב' ופרק ד'. הבדלים אלה, שיסודם גיאוגרפי-שבטי או משפחתי, חשובים יותר, מנטיית הפרשנות ההשלמה וההסבר של תרגום השבעים, כמקומות רבים אחרים.

שעלבים למשל, רואה לפניו כעין חומת הר מבוצרת. במת ההר מסתיימת, בצפון-מערב באיזור מעלה בית-חורון, ובצפון מזרח היא מגיעה עד לקצהו של הר חצור. הגבולות של יחידת הנוף יוצרים כעין בליטה צפונה במזרח, אשר מגיעה עד עמק שילה, ואילו במערב מסתיימת יחידת הנוף של במת הר בית-אל, בקו רמאללה-ביתוניה-מעלה בית חורון, על סף המורדות אל השלוחות והנחלים ההולכים מערבה. מצפון-מערב לבית-חורון, נמשכות השלוחות הנשפלות והולכות עד לגבעות בן-שמן ועמק החוף באיזור לוד, ומדרום-מערב למעלה בית חורון משתרע, כאמור, עמק איילון. האיזור שמצפון לבית חורון בו נמשכות השלוחות מערבה עד לקרבת החוף, ואין בו גבול חד בין הר ושפלה, הוא הר-אפרים ונחלת מנשה.

הר-אפרים הוא גוש אחיד של איזור הררי מבוותר, אשר מופרע רק ע"י עמקים קטנים (עמקי שילה ולבונה וכד'), והתרחבות מסוימת של הנחלים. שורה של שלוחות שכיוונן מזרח-מערב מקשה מאד על תנועת אורך, להוציא קו פרשת המים. במזרח, בין שילה לעקרבה ולעמק בית-דג'ן, קשה כל תנועה שהיא. בצפון של הר-אפרים אנו פוגשים בקעות גדולות יותר, את בקעת מחנה (המכונה עמק המכמתת), חלק מן הקער הגיאולוגי של איזור שכם, את עמקי בית-דג'ן, פרעה, ותובס במזרח, את בקעות סנור, דותן וג'נין בואכה עמק יזרעאל בצפון, ואת בקעות שומרון, ושכם ובקעת נחל קנה במערב. מדרום לנחל קנה, אנו חוזרים לפגוש את הנוף ההררי המבוותר של הר-אפרים, שאין בו אלא עמקים קטנים.

בהתאמה לעובדות אלה אנו מוצאים את גבולות הנחלות בספר יהושע. קו הגבול בין אפרים למנשה, מותיר בידי מנשה את שלוש הבקעות הדרומיות ביותר, זו שממזרח לשכם (עמק בית דג'ן), זו שמדרום לשכם (מחנה- המכמתת), וזו שמצפון לתפוח (המזוהה בתל אבו-זרד), כלומר בקעת נחל קנה. הפסוקים אף מדגישים את הסיבוכ שבהן: הגבול אשר נמשך במרכז הנחלה מצפון לדרום "מהמכמתת אשר על פני שכם". "אל הימין (כלומר: דרומה) אל יושבי עין תפוח" (יהושע י"ז ז), אבל ארץ תפוח לבני מנשה, בעוד תפוח עצמה לבני אפרים (שם פס' ח-ט).

הסיבה היחידה למהלך גבול כזה, היא, לדעתי, גיאוגרפית: נחלת מנשה יש בה בקעות גדולות יחסית, מוקפות רכסי הרים, בין איזור שכם לבין גבולו הדרומי של עמק יזרעאל ומורדות הכרמל. ואילו הר-אפרים הוא הר מבוותר, קשה למעבר, נוח להגנה, ואין בו מרחב במתי פתוח ושטוח יחסית כמו בארץ בנימין.

מאותה סיבה עצמה, גם גבול בנימין ואפרים, נמתח מצפון לדרום, דווקא במרכז הנחלה באיזור בית אל. במקום שבו מסתיימת במת ההר הפתוחה, ומתחילים המורדות התלולים של נחלי המערב, והשלוחות המושכות מערבה, ויוצרות מתלולים של נוף הררי קשה. לכן, הקו שמפסגת הר-חצור אל ביתן (=בית אל הקדומה), משם בקו קשתי אל תחנת השידור ומימשל רמאללה, משם לביתוניה ולמעלה בית חורון, הוא קו הגבול בין נחלת בנימין והר-אפרים, והוא גם קו הגבול בין יחידות הנוף.

מכיוון, שהדיק הגיאוגרפי הזה הוא הסיבה לאיתור הנחלות, וחלקי הנחלות, יש לבחון לאורו הצעות שונות לזיהוי הגבולות, ולהעדיף את אלה שעולות בקנה אחד עם ההגיון הגיאוגרפי-טופוגרפי. יש לדחות את הרעיון כאילו הר-אפרים הוא שם כולל, גם לבנימין ולמנשה, או כאילו גבולות הנחלה בין בנימין לאפרים השתנו עם תזוזת הגבול הממלכתי בין יהודה לישראל בתקופות שונות¹⁵. כמו-כן, יש לדחות את הרעיון כאילו נמשכה נחלת בנימין, אי-פעם, צפונה עד מעבר לשילה, ומערבה עד הים, או כאילו נצטמצמה עד למצפה. אין שום מקום לטעות גם בדבר גבולות שבט דן עם בנימין¹⁶ (הכפיפה של קמר רמאללה - גבול ההר והעמק), ועם אפרים (השלוחות הנמוכות של איזור בן-שמן ודרומה. עד לקו בית-חורון-שעלבים, עד ממול לגזר)¹⁷. נחלת דן מבוססת על החיבור המפולש של עמק החוף בין הירקון ליפו, אל עמק איילון ואל הרכסים המקיפים אותו בצפון, ובדרום (עד נחל שורק). על-כן אני מציע לקבל ביסודה את הצעתו של פרופ' ר' יהודה אליצור לגבי זיהוי קו הגבול בין בנימין לאפרים¹⁸, כשכתף יריחו מזוהה בהר קרנטל ממערב ליריחו, הר-חצור הוא הר בית-אל¹⁹ והיא קצה מדבר בית-און, וגבול עם אפרים

¹⁵ למשל, מזר, אטלס היסטורי של עם ישראל, תקופת המקרא, מפה 8; ב"צ לוריא אטלס מקראי; ז. קלאי, גבולותיה הצפוניים של יהודה, ז. קלאי, נחלות שבטי ישראל עמ' 41-42, 59 ועמ' 335-340.

¹⁶ כהשערתי של מ. נות (ZDPV 58, p. 194) ועוד, ור' ז. קלאי, נחלות שבטי-ישראל עמ' 107-108, שדחה השערה זו, מתוך הנימוק הגיאוגרפי, של קו גבול טבעי לאורך גבול ההר עם עמק אילח, ואף פירש יפה, שהגבול הדרומי של בנימין, נמשך מערבה מקרית יערים, מאותן סיבות - שם עמ' 114. אולם הוא עצמו, לא התחשב מספיק בשיקולים הגיאוגרפיים, כאשר צימצם את הנחלה בצפון-מזרח ובמרכז, מתוך שיקולים משמים - שם עמ' 110-111. אין סיבה גיאוגרפית לסיים את מדבר בית-און מדרום לעיר בית אל, ויש דווקא סיבות טובות למשוך אותו עד כביש טיבה-יריחו, משם וצפונה הוא באמת משנה את אופיו, והמדבר המובהק, כמעט נעלם. כמו-כן, איני מקבל את ניתוחו למושג "כתף" - שם עמ' 109, ואת התעלמותו מרכס הקרנטל.

¹⁷ גזר כעיר של בני אפרים - דבה"א ז' כח - פירושה קודם כל עיר גבול, כמו בית אל נערך ושכם, והיא משקפת התפשטות מסוימת של אפרים לתוך נחלת דן שלא מומשה. גזר בגבול אפרים ביהושע ט"ז ג, היא תחום גזר, ומצפת לעיר, לדעתי. כאשר נכבשה גזר - בימי שלמה (מל"א ט' טו-יח), התיישבו בה באופן טבעי משפחות מאפרים, שבאו מאיזור בית חורון תחתון. כיוצא בזה קרה למשפחות מיהודה באיזור צרעה ואשתאול - דבה"א ב' נג, ולמשפחות מבנימין באילון, לוד ואוננו - דבה"א ח' יב-ג.

¹⁸ יהודה אליצור, גבולות נחלת אפרים, בהוצאת החברה להגבת הטבע ובית-ספר שדה עפרה.

¹⁹ המונח הר בית אל כשם של חבל-ארץ במזרח בנימין מופיע בפרשת המלחמה במכמש - שמ"א י"ג ב. גם מכמש וגבעת-בנימין שם הם שמות של חבלים, כפי שקיבלתי מידידי ורעי' ר' יואל אליצור, ובכך מתפרשי בפשטות הפסוקים הקשים בשמ"א י"ד ב - "בקצה הגבעה" פירושו בקצה חבל הארץ גבעה, בתחום מגרון, וכך גם בשמ"א י"ד טז, ובשמ"א כ"ב ו - בחבל גבעה, בתחום

- "ויהיו גוזזים לאבשלום בבעל חצור אשר עם-אפרים" (שמואל-ב' י"ג כג) - וממנו יצא הגבול לזוה, היא העיר בית-אל. את עטרות-אדר יש לזהות בישוב ההתנחלות שנחשף בחר' רדנה, (מול מימשל רמאללה), על יסוד החילוף הסביר של אדר - ארד²⁰, וכל הניצב שם מבין מיד מדוע זהו גבול טבעי בין נחלות. (את הזיהוי המקובל של עטרות, מדרום למצפה, יש כמובן לדחות²¹). הארכי מזוהה יפה בעין עריכ, ממערב לרמאללה, בהחלט בתחום אפרים, לפי דברינו, ועל-כן, לא נזכר בתיאור הגבול אלא בגבול אפרים (יהושע ט"ז ב).

קרית-יערים המזוהה באבו-גוש איננה הפינה הדרום-מערבית של הגבול, אלא כפי שמציע ז. קלאי²², רק העיר הבולטת בשטח, וממנה נמשך הגבול הדרומי של בנימין גם מערבה וגם מזרחה - "ופאת נגבה מקצה קרית יערים ויצא הגבול ימה, ויצא אל מעין מי נפתוח (כלומר מזרחה)" (יהושע י"ח טו). נחלת בנימין היא לפיכך יחידה גיאוגרפית בעלת ייחוד וקווי נוף אופייניים. היא גובלת ביחידות המשנה של נחלת יהודה בדרום, בנחלת דן במערב, בנחלת אפרים בצפון, כל זה, על סמך קווים גיאוגרפיים מובהקים, ובמזרח היא גובלת בנחלת ראובן, מעבר לירדן יריחו. לנחלה זו אין קווי גבול חיצוניים, והיא מוקפת כולה שבטים ישראלים, אך לעומת יששכר וזבולון, המוקפים אף הם שבטים ישראלים, לא היו בנחלת בנימין ערים כנעניות בלתי מוכרעות, והגעוונים דווקא נכנעו והשלימו. יששכר וזבולון היו נתונים לשלטונן או להשפעתן של הערים הכנעניות הגדולות בעמק יזרעאל, והשבטים עצמם נדחקו לפינות עד ימי דוד, ואילו שבט בנימין ישב בנחלתו, מוקף שבטים ישראלים, והערים הכנעניות החשובות נפלו (יריחו, העי ובית-אל) או נכנעו (גבעון וכד')²³. שבט בנימין ישב, אם-כן, בנחלה מיוחדת, שהיתה מוקפת נחלות של שבטי ישראל. בנימין עצמו נחשף לצרה חיצונית רק פעם אחת עד ימי שאול²⁴, עת עבר עגלון מלך מואב את הירדן וכבש את עיר התמרים (שופטים ג'). צרתו הגדולה ביותר של שבט בנימין היתה ביחסיו עם שבטי ישראל, כפי שהתגלה בפרשת הגבעה. נחלת בנימין היא פנימית, ביחס לשאר הנחלות המקיפות אותה, והדבר מעניק לה ייחוד שבטי, נוסף לייחוד הגיאוגרפי.

* * *

<מפת נחלת בנימין>

השבטים שמקיפים את שבט בנימין בנחלתו הם: יהודה ואפרים, ראובן ודן. יהודה בדרום מול אפרים בצפון, ראובן במזרח, מעבר לירדן, ודן במערב. זוהי תוצאה שנתקבלה מ-3 שלבים בהתנחלות - זה של עבר הירדן (ראובן), זה של הגלגל (יהודה ובית יוסף), וזה של שילה ל-7 השבטים הנותרים (יהושע י"ח א-יא). שלהט השלבים האלה התנהלו כל אחד בפני עצמו ובזמנו, ועל-כן, התוצאה שהתקבלה מבטאת יותר את מעמדה הבלתי-משתנה של נחלת בנימין, מאשר כל דבר אחר²⁵. ארבעת השבטים המקיפים הם גם ארבעת ראשי הדגלים במחנות שבמדבר, אשר "סביב לאוהל-מועד יחנו" (במדבר ב' וי'). תופעה זו

הרמה. לפיכך, צריך לקחת בחשבון את הר בית אל כולו. פעולתו הראשונה של שאול, היא בכל מרחב בנימין, ועל-כן הוא מפעיל 3 יחידות מרחביות, כל אחת של אלף איש, בהר בית אל, במכמש ובגבעה, בהתאמה לרשימת הערים של בנימין ביהושע י"ח, הכוללת את עפרה (טיבה). תיאור זה מחזק את ההרחבה המוצעת של נחלת בנימין בהר בית אל.

²⁰ בנו העשירי של בנימין נקרא "ארד" - בראשית מ"ו כא - ובדבה"א ח' ג הוא נקרא אדר, כפי שהשם מופיע בתיאור הגבול - עטרות-אדר - יהושע י"ח יג. אכן שם זה שייך רק לבנימין, ואיננו מופיע ביהושע ט"ז בגבול אפרים.

²¹ וכבר דחה אותו ז. קלאי, נחלות שבטי ישראל עמ' 112, מפני שחר' עטארה לרגלי תל א-נצבה מאוחרת, אבל גם מפני שאיננה בשום פנים גבול. הוא צודק בהשערתו, שיש צורך לחפש יותר מערבה, אך אינו צודק לדעתו, במחשבה שהמצפה עצמה בגבול - הגבול עבר לענ"ד ברמאללה של היום, על סף המורדות המערביים.

²² נחלת שבטי ישראל עמ' 114.

²³ בוודאי לא מקרה הוא שעיקר המלחמה של יהושע, מתרחש בנחלת בנימין, וראה להלן.

²⁴ ייתכן שייחודה של נחלת בנימין הביא בין השאר את הפלישתים להציב שם את נציב הכיבוש שלהם - שמ"א י' ה, י"ג ג - כפי שזה הביא את שמואל ושבטי ישראל להקים את המלוכה - עפ"י הנבואה והכהונה - ג"כ מבנימין.

²⁵ חוקרים מרבים להציג סתירה בתיאור המקראי של כיבוש הארץ, בין הכיבוש האחיד של ספר יהושע לבין התיאור השלבי והמדורג בשופטים פרק א' -

אבל יש כאן אי-הבחנה בין הכיבוש הצבאי, מלחמות הביעור, וההתנחלות. רק הכיבוש הצבאי האסטרטגי מתואר במקרא כמלחמה קצרה ומגובשת מבסיס קבוע - הגלגל. גם מלחמת הדרום וגם מלחמת הצפון חוזרים בני ישראל לגלגל במלחמת הכיבוש לא שרפו בני-ישראל, עפ"י ספר יהושע, אלא 3 ערים - יריחו, העי וחצור. אין-ספק שההתנחלות עצמה נמשכה זמן רב, והיו בה, לפחות שני שלבים בולטים, שונים זה מזה - זה של הגלגל, וזה של שילה. מן הגלגל יצאו לנחלתם שבטי יוסף ויהודה בלבד, מם תיאור נחלותיהם בספר יהושע שונה בצורה ניכרת מזה של שאר שבעת השבטים. המתרפים - יהושע י"ח ב-ג - ויחד עם זה, בולט גם ההבדל בין תיאורי הנחלות של שבטי יוסף ושל יהודה. ההבדלים הללו משקפים, קרוב לוודאי, הבדלים גדולים בהתנחלות עצמה על שלביה השונים. יש להניח - עפ"י התיאור בספר יהושע, כי בין ההתנחלות של גד וראובן וחצי המנשה בעבר הירדן, לבין התנחלות בנימין ושאר ששת השבטים המתרפים, עבר זמן ניכר שלא קל לאמוד אותו. חז"ל מונים אמנם 14 שנה שכבשו וחילקו - אבל זהו רק שלב הגלגל. אבל גם אם הזמן היה קצר, היו לבטח, הבדלים עקרוניים חשובים באופיים של שלבי ההתנחלות השונים, ובהתאם לכך, באופיים של תיאורי הגבולות ורשימות הערים. לפיכך, חשובה במיוחד העובדה, שנחלת ראובן ממזרח שייכת לשלב הראשון, יהודה ואפרים מדרום ומצפון שייכים לשלב הגלגל, ואילו בנימין בתווך ודן במערב שייכים לשלב האחרון מעמד המיוחד של נחלת בנימין איננו, לפיכך, נחלתו של שבט מסוים, אלא של ההתנחלות כולה.

אומרת דרשני - נחלת בנימין מקבילה במעמדה לאוהל-מועד עם משפחות הכהונה והלווייה שחנו מסביבו, והיא מהווה "נחלת שכינה" בתוך שאר נחלות ישראל.

זיקה זו של נחלות השבטים לפרקי המחנות במדבר איננה פשוטה. ראשי הדגלים במדבר הם אמנם יהודה וראובן, אפרים ודן, יהודה ניצב מול אפרים; וראובן מול דן, אבל הכיוונים ברוחות העולם השתנו. במדבר היה דגל יהודה במזרח, וראובן בדרום, אפרים במערב ודן בצפון. בנחלות, יהודה בדרום וראובן במזרח, ולעומתם התחלפו ברוחות גם אפרים ודן. כך נשאר אפרים מול יהודה, וגם זה יסוד קבוע, כפי שראינו בתיאור נחלת בנימין: "ויצא גבול גורלם בין בני יהודה ובין בני יוסף" (יהושע י"ח יא). למעמד זה של בנימין בין יהודה ליוסף היתה משמעות רעיונית וגם היסטורית בפרשיות שונות, ובתקופות שונות כנזכר לעיל²⁶. לפיכך, יתכן לומר, שחילוף הנחלות ברוחות-העולם בין ראובן ויהודה, גרר אחריו את החילוף המקביל של אפרים ודן. אך האם ניתן לפרש את עצם החילוף?

הפירושים הנראים לי אפשריים הם שנים: גיאוגרפי ורעיוני, אך אף אחד מהם אינו מסביר את התופעה כולה. גיאוגרפית, רוח צפונית במרחב סיני היא רוח הים, ותיפקודה מקביל לרוח מערבית בארץ כנען. זה נובע כמובן מהקשת של חוף הים ומשינוי הכיוון של רכסי ההרים²⁷. רוח הקדים לעומת זאת יכולה לבוא במדבר גם ממזרח, גם ממערב וגם מדרום. רעיונית, יהודה וראובן נמצאו בעימות מתמיד ביניהם על ההנהגה, הן כאנשים והן כשבטים. הדבר מתבטא בספר בראשית הן בחטא ראובן (ל"ה כב) ובעונשו של יעקב - "פחז כמים אל תותר..." (מ"ט ד), הן ברצונו הטוב אך הנמהר להציל את יוסף (ל"ז כב/כט), לעומת מנהיגותו של יהודה (ל"ז כו-כז), ועד לנכונותו הבלתי-מבוקרת לשמור על בנימין (מ"ב לז-לח) אשר נדחית בתוקף לעומת מנהיגותו של יהודה, המתקבלת (מ"ג ח-יד) ומצליחה (מ"ד טז-לד). בתחילת ספר במדבר, במפקד, מופיע שבט ראובן ראשון אבל במחנות ובדגלים תופס יהודה (עם יששכר וזבולון) את מקום ראובן (עם שמעון וגד)²⁸, וכך הוא גם במסע המחנות ובמלחמות, כשיהודה נפקד לעצמו ויוצא לקרב ראשונה²⁹. תופעה זו מסוכמת בפרקי היחס בדברי-הימים - יוסף נטל מראובן את בכורת הנחלות ויהודה את גבורת השלטון (דבה"א ה' א-ב)³⁰.

<איור מחנה ישראל>

אפשר, אם כן, שראובן מיהר בראש הנוחלים בעבר-הירדן, לא רק מפני מקנהו הרב, אלא משום רצונו לתפוס את מקום הבכור בנחלה, ולקבל את נחלתו במזרח, ברוח שתפס במדבר שבט יהודה. אך "פחז כמים" תפס "נחלה מבוהלת"³¹ גם הפעם, והחשיבות עברה לרוח דרום עם יהודה שקיבל את מקום מושבם של האבות, בחברון, כבירתו. כך או כך - נחלת בנימין היא הנחלה המקודשת, הנתונה בין נחלות ארבעת ראשי המחנות, ובין יהודה ליוסף בפרט.

צריך עוד להוסיף, שחלוקה זו היתה גזרה קשה מידי עבור שבט דן, שאולי מלכתחילה העדיף את צפון-הארץ. שבטי אשר ונפתלי שהיו עם דן בדגל צפון שבמדבר, נחלו בצפון הארץ (יהושע י"ט), ובברכת משה נאמר: "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג כב), גם רמזי פסוקים, גם מסורת חכמים³² קובעים,

²⁶ בנימין בין יהודה ליוסף, גם בספר בראשית מ"ג-מ"ה, גם בהתנחלות - יהושע י"ח - וגם בתקופת המלוכה - מל"א י"א-י"ב ועוד.

²⁷ ארבעים שנה במדבר לא מלו בני ישראל - יהושע ה' ה-ז - כי לא נשבה להם רוח צפונית.

²⁸ כבר במדבר פרק א', שבו מופיע סדר נשיאים משבטי לאה ומשבטי רחל, לפי סדר יוחסין, כשראובן פותח, יש שינוי מן הסדר בבני השפחות - בני בלהה דן ונפתלי, פותחים ומסיימים, ובני זלפה בסדר הפוך. זו הכנה לדגל בני השפחות שסדרו: דן-אשר-ונפתלי, כאשר בכור זלפה, גד, כבר נמצא מחוץ למקומו הטבעי, והוא אשר ישלים את היעדרו של לוי בדגל ראובן. בהמשך פרק א', במפקד, עדיין ראובן ראשון, אבל הסדר הפנימי הוא כבר זה של הדגלים - ראובן - שמעון - גד - יהודה - יששכר - זבולון - אפרים - מנשה - בנימין - דן - אשר ונפתלי. בפרק ב', בסידור המחנות, בא רק החילוף בין דגל יהודה ודגל ראובן.

²⁹ יהודה מוביל במסע - במדבר י', במספר צבאו - במדבר א' וכו', במלחמה לאחר מות יהושע - שופטים א' ב, ובמלחמת הגבעה - שופטים כ' יח, השופט הראשון ממנו - שופטים ג', נפקד בפני עצמו - שמ"א י"א ח, ט"ו ד, שמ"ב כ"ד ט, ולבסוף הפך יהודה לשם הממלכה השפה והעם כולו, עוד בסוף ימי בית ראשון - ירמיהו ל"ד ט, ל"ח יט, ישעיהו ל"ו יא, אסתר ב' ה.

³⁰ "ובני ראובן בכור-ישראל, כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו, ניתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכורה. כי יהודה גבר באחיו, ולנגיד ממנו, והבכורה ליוסף (דבה"א ה' א-ב) - ברור, שהבכורה בנחלה עברה ליוסף על שני בניו-שבטיו, ועל נחלתו העצומה, אבל האם עברה גם בכורת היוחסין? בתורה נשאר ראובן ראשון בסדר יוחסין, גם בבראשית (ל"ה ומ"ו), וגם במדבר (א' וכו'), אבל בדברי-הימים, פותח יהודה את פרקי היחס, אע"פ שפרק ה' עשוי היה להיות הפרק הראשון במקור, לפני הקדשת דוד וביתו. המלים "ולא להתיחש לבכורה" יכולות להתפרש, הן לסיוג ולטובת ראובן, והן לתוספת ולטובת יוסף, ומחלוקת זו נמצאת בבראשית-רבה פ"ב-יב אך הסיכום במדרש שם פוקד את עלבון ראובן ושומר על מעמדו גם בשעת הקלקלה, כמו בתורה.

³¹ "נחלה מבוהלת" - הביטוי בירושלמי ביכורים, פרק א' - ויצוין שראובן נשאר בנחלה עם גד, אחר שהיו יחד גם במחנה, במדבר, אבל שמעון המוכה בפעור (במדבר כ"ה-כ"ו יד) נשאר ברוח דרום, ועבר מחסות ראובן לחסותו של יהודה - שופטים א', ונרמז בדברים ל"ג ז - "שמע ה' קול יהודה".

³² פרקי פסל מיכיהו ופרשת הגבעה - שופטים י"ז-כ"א - מופיעים אמנם בסוף ספר שופטים, אך מתאימים לתקופה שאחרי יהושע. באותה שעה לא רק מלך לא היה אלא גם לא שופט - ויתכן שהביטוי: "בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה", בפרקים אלו, מתכוון למנהיג בכלל, ושופט בכלל, ולא דווקא למלך משיח. בין השמות הנזכרים בסיפור דן - יהונתן בן גרום בן מנשה, שופטים י"ח ל-רש"י ורד"ק והמפרשים רובם הולכי בדך חז"ל, שהנ' נוספה רק משום כבודו של משה, בבא בתרא בסיפור הגבעה מופיע פנחס בן אלעזר (שופטים כ' כח). מדובר אם-כן בדרוש שאחרי יהושע בו עדיין חי פנחס ונכדיו של משה, וכך פירשו חז"ל בסדר עולם, ועיין רש"י לשופטים י"ז א - וטענות הנגד של רד"ק.

שנדידת שבט דן צפונה, אירעה בראשית תקופת השופטים, ואולי אף התגליות האחרונות של פרופ' בירן בתל-דן, מציעות לשכבת ההתנחלות הישראלית תאריך מוקדם מאד³³, בזמן אחד עם רוב מימצאי ההתנחלות בכל הארץ³⁴. שבט דן ישב במערב, כנראה במחנה מגובש, בין צרעה ואשתאול, ממערב לתחום קרית-יערים (השוה שופטים י"ח יב לשופטים י"ג כה), דחוק ע"י האמורי (שופטים א' לד-לה), ואח"כ ע"י הפלשתים (שופטים י"ג ט"ז). רובו של השבט, הצטרף כנראה למחנה דגל דן הצפוני, מן המדבר³⁵, ורק משפחות אחדות נותרו במחנה-דן, ממערב לבנימין. בסופו של דבר נטל שבט אפרים את רכסי הגבעות שמצפון לעמק איילון עד גזר ובנותיה (שופטים א' כט, דבה"א ז' כח), ויהודה נטל את איזור בית שמש וקרית-יערים ושניהם התמודדו עם הפלשתים ממערב. רובה של נחלת דן, נפל לבסוף בידי אפרים כולל אילון עצמה (השוה יהושע כ"א כא-כד, לדבה"א ו' נא-נה). מחנה-דן, בין צרעה ואשתאול, המשיך למלא את ייעודו, ממערב לבנימין, באופן סמלי למדי.

* * *

מספר פרשיות נוספות במקרא מוארות באור חדש, לאור ההנחה האמורה, בדבר קדושתה של נחלת בנימין, משאר הנחלות של שבטי ישראל. פרשיות אלה רובן ככולן מתקופת ההתנחלות והשופטים, וקודמות בהחלט לבנין בית המקדש בידי שלמה, בירושלים. לפיכך, יש לקבוע שהתפישה של קדושת נחלת-בנימין כולה, בתור נחלת שכינה עתיקה היא, וקדמה לקדושת ירושלים והמקדש, ואפשר, שהיא גם המפתח לחיפוש "המקום אשר יבחר ה'", עד שנבחרה ירושלים לדורות, וכל התכנים של קדושה אחוזה במקום, שהתגלו בנחלת בנימין תחילה, התמצו לבסוף בקדושת ירושלים. כל אחת מפרשיות אלה, יכולה לשמש גם כראיה מחזקת, לרעיון שהצענו:

א. הגבעונים איכלסו 4 ערים חשובות, במערב נחלת בנימין, על פני איזור שלם: גבעון והכפירה, בארות וקרית-יערים³⁶ (יהושע ט' יז). עליהם נאמר: "ויתנם יהושע ביום ההוא חוטבי-עצים ושואבי-מים לעדה ולמזבח ה'", עד היום הזה, אל-המקום אשר יבחר" (יהושע ט' כז). בסיפור עצמו, אין שום רמז להסבר על נתינת הגבעונים לעבדות מזבח ומקדש דווקא. בהחלט יכלו ליתנם עבדים לשבט בנימין, או לשבטים אחרים³⁷.

רק קדושת הנחלה - "אל המקום אשר יבחר"³⁸ מסבירה את נתינת הגבעונים לעבדי מזבח ומקדש, על כל המשמעויות הנובעות מכך. בהתאם לכך, מופיעה גבעון, כעיר כהנים בנחלת בנימין (יהושע כ"א יז).

³³ עפ"י פרסומים ראשוניים בעתונות בשנה זו, וכמובן, שאי-אפשר לקבוע מסקנו סופיות בינתיים.

³⁴ התיארוך הארכיאולוגי של ההתנחלות מבוסס על המאפיינים של השלב האחרון שבו כבר עברו בני-ישראל לחיים חקלאיים מרחבים, וקנני האגירה מטיפוס "שפת הצוארון". זהו תיארוך של השלב האחרון שבו כבר עברו בני-ישראל לחיים חקלאיים מיושבים, אך אין זה תיארוך של כניסתם לארץ. קשה לדעת כמה זמן עבר על בני ישראל עד תום המלחמות הראשונות, ועד שעברו מחיי-רועים במחנה מרוכז - בגלגל, באיזור שכם או בשילה - לחיי חקלאים על אדמתם, ור' הערה 25. המימצא היחיד המאפשר תיארוך של הכניסה לארץ הוא החרפושתית שנמצאה בהר-עיבל ע"י אדם זרטל, וגם זאת רק בתנאי שיוכח כי זהו המזבח מימי יהושע, ולא רק מזבח מתקופת ההתנחלות, וזהו החלק היותר קשה להוכחה בסוגיא - ר' מאמרי בקובץ זה. אם החרפושתית מתוארכת נכון, ואם זהו המזבח מימי יהושע, אז מצטמצם למדי מרחב הזמן שבין הכיבוש וההתנחלות בפועל, אך דבר זה רחוק עדיין מהוכחה גמורה.

³⁵ הצירוף הזה של אשר ונפתלי בצפון, כשדן מצטרף אליהם אח"כ, יחד עם ראובן וגד שנחלו יחד בעבר הירדן, בקונפליקט עם שבט יהודה ותוך מעבר שמעון מראובן אל יהודה - ר' הערה 31 - וכמובן נחלת בני יוסף בסמוך לבנימין מצפת, מראה על קשרים מקיפים בין שלב המדבר, כמתואר בספר במדבר (א'ב' ו' וכן כ"ו) לבין שלב ההתנחלות, בשעה שההבדלים הניכרים, מראים בעליל שאין זהות ביניהם. בדרך כלל מוזכרת זיקתו של ספר יהושע לספר דברים, לא רק במחקר אלא גם בדברי חז"ל - ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע, אך בפרקי הנחלות בולטת כאמור הזיקה - ללא זהות - לספר במדבר, בעוד בפרקים הראשונים של יהושע (א'ר') קיימת זיקה ברורה ומפורשת לספר שמות, מכריתת הירדן ועד לפסח בגלגל ולהקפות סיבי ריחו עד שתמשוך "קרן היובל". לפיכך, כמה מן המסקנות המחקריות בקשר לספר יהושע ולזמן כתיבתו, היו נמהרות ונחפזות מידי, וחוקרים ישרי-דרך, בוודאי יתקנו אותן במשך הזמן.

³⁶ גבעון מזוהה בא-ג'ב, כ-8 ק"מ מצפון-מערב לירושלים, ואילו קרית יערים מזוהה בתל של אבו-גוש, כ-12 ק"מ ממערב לירושלים, השם כפירה נשמר במילואו בתל שמצפון לקטנה ולמעלה החמישה (אל-כפירה) וכל הזיהויים האלה נראים איתנים. רק בארות אין זיהוי מספק, והתל של אל-בירה נראה קצת מרוחק מידי. אך די בשלושת הזיהויים כדי להבין שהגבעונים תפסו איזור שלם - מערבה של נחלת בנימין. אל-בירה יכולה רק להגדיל את האיזור הגבעוני עוד יותר.

³⁷ אפשר שרצו לגונן עליהם מפני זעם הקהל, ובעיקר בשבט בנימין, שהם תפסו איזור נרחב בנחלתם. מכיון שהשבועה להם היתה בשם ה', ועל-כן לא הפרו אותה מפני חילול השם (יהושע ט' יט/כד רמב"ם הלכות מלכים פרק ו' הל' ה) - ניתן היה לגונן עליהם רק במקום הקודש. אבל גם זה אפשרי, רק אם נחלת-בנימין נחשבת אמנם למקדש.

³⁸ "המקום אשר יבחר" הוא ביטוי מפתח בספר דברים, מיוחד לקדושת המקדש, עפ"י הבחירה המיועדת. הוא מופיע במובן זה 20 פעם. בספר דברים, פעם אחת הוא מופיע בהקשר של בחירת המלך ופעם אחת בלבד הוא מופיע בהקשר אחר - "לא תסגיר עבד אל אדוניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו, עמך ישב בקרבך, במקום אשר יבחר, באחד שעריך", נתפרש הכתוב בהלכה כך, שהעבד הנכרי, שבא מחוץ-לארץ אל קדושת א", אין להוציאו ממנה, וקדושת הארץ מחייבת אותו שלא לעבוד ע"ז - גיטין מ"ה וע"א, ועיין רמב"ן לפסוק הנ"ל בדברים - והטעם במצוה הזו, כי עימנו יעבוד ה'. על-כן, משתמשת התורה, דווקא באיסור ההסגרה של עבדים נכרים, בביטוי של קדושת המקדש, ולעומת המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו, ניצב כעד "המקום אשר יבחר" העבד, לשבת בו בקדושת הארץ, ואך כדי למנוע טעות, לפיה יצטרך כל עבד כזה לשבת במקדש או לידו, נאמר בהמשך: "באחד שעריך", למיטב ידיעתו אין שום חוק דומה במזרח הקדמון, וכולם עסקו באינטנסיביות בהסגרת עבדים בורחים, ובמלחמה נגד הנותנים להם מקלט. אכן, זוהי תורת ה' של יציאת מצרים "מבית עבדים", כשהדיבור הראשון בעשרת הדברים,

ב. גם תפישת הגבעונים עצמם את בית-שאל שרדף אותם - "יותן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה' בגבעת-שאל בחר ה'" (שמ"ב כ"א ו) היא עדות מובהקת לקדושת הנחלה של השבט, בתודעת הגבעונים הנרדפים, ובתודעתו של דוד.³⁹

ג. מלחמת בני ישראל נגד בנימין בפרשת הפילגש בגבעה, מובנת יותר על רקע קדושת הנחלה והשבט. המעשה בפילגש לא היה בעיני שבטי ישראל סתם פשע, אלא תועבה של חילול הקודש, ודרדורו לנתיב של סדום ועמורה.⁴⁰ הקרבנות והצומות, הארון והשאלה באורים ותומים, ובעיקר נוכחותו של פנחס בן אלעזר - כל אלה מעידים על מלחמה למען הטוהר המוסרי של נחלת ה' בכלל, ושל הנחלה המקודשת של בנימין בפרט.

ד. עם כל חשיבותם של שכם ושילה, חברון ובאר שבע, חשוב לשים לב לכך, שישנו ריכוז בלתי רגיל של מקומות מקודשים לעבודת ה' בימי השופטים בנחלת בנימין, בהיקפה ובתוכה: גלגל, בית אל, קרית יערים, מצפה, גבעת-האלקים, נוב וגבעון ולבסוף - ירושלים. חלק מן המקומות נשארו מקומות פולחן, גם בתקופת המלוכה (ר' עמוס ה' ה, הושע ד' טו). אין ריכוז כזה בשום נחלה אחרת. ראוי לציין: כי גם חלק גדול מן המקומות שנזכרו במלחמות יהושע נמצאים בנחלת בנימין, וחלק גדול מהם חופף או סמוך למקומות המקודשים - יריחו סמוכה לגלגל, העי מצד בית אל, גבעון וקרית-יערים, ירושלים. חפיפה נרחבת זו, אומרת כמובן דרשני, עם זה שיש למהלך המלחמה הגיון צבאי-גיאוגרפי מובהק, אך אי-אפשר להתעלם מן המשמעות הדתית המובהקת של נחלת בנימין; כמרחב המלחמה העיקרי עם הכנענים (וגם למלחמה זו יש בתורה מימד דתי שהוא אולי העיקר - ויקרא י"ח, במדבר ל"ג ועוד), וכמרחב שבו כמעט כל אתר מרכזי הוא גם מקודש לעבודת ה'. (דיון מפורט יותר כנקודה זו - להלן).

ה. במפקד, שכפה דוד על יואב בן צרויה, פסח יואב על שבטי לוי ובנימין, והזכרתם בנשימה אחת, היא הוכחה חזקה לדברינו (דבה"א כ"א ז).

ו. המלכת שאל - לא רק במשיחה נבואית כמו אצל דוד, כי אם גם באורים ותומים, ובמעמד של הקרבת קרבנות לפני ה', במצפה ואח"כ בגלגל, שאלו עצמו העלה פעם את העולה במקום שמואל, כשאחר שמואל לגלגל (שמ"א י"ג ט) השביע את העם בשבועת חרם (שמ"א י"ד) לימד הלכות שחיטה ודם (שמ"א לב-לה) וביער את האובות ואת הידעונים מן הארץ (שמ"א כ"ח ג), וכנראה שראה: עצמו לא רק כמלך אלא גם כמנהיג האומה מבחינה דתית, מעין הצירוף הידוע והדחוי בתורתנו⁴¹, של מלך וכהן גם יחד. אולי, מכאן נבעה גם המתיחות הנוראה שלו כלפי שמואל⁴², ואח"כ כלפי דוד. בהחרבת נוב עיר הכהנים הפעיל שאל את מלוא סמכותו, עפ"י התפישה של עליונות המלוכה בחירת-ה' על הכהנים והמשכן, ובמלוא האכזריות. היות המלך שווה לכהן, ואף כפוף לו במידה מסוימת, בעיקר כששואל באורים ובתומים (במדבר כ"ז כא, דברים י"ז יח), כתפישה המקובלת בתורה ובהלכה⁴³, קיבלה את

אינו מזכיר את הבריאה, אלא את היציאה מן העבדות, ועפ"י זה ציוותה התורה פעמים רבות, לנהוג כדין, ומעבר לשורת הדין דווקא, עם הגרים שבארצנו, ודווקא מכח קדושת הארץ.

³⁹ שאל המית את הגבעונים, "בקנאותו לבני ישראל ויהודה" (שמ"ב כ"א ב) - כנראה בעקבות הריגת כהני ה' בנב (שמ"א כ"ב יח-יט) על סיועם לדוד - והבריח את הבארותים לגת, וכתוצאה מכך, נחשבה גם בארות לעיר של בנימין (שמ"ב ד' ב-ג ופסוק ג מסביר את סוף פס' ב) - כל זה מובן למדי על רקע רצונה של משפחת שאל לרשת את כל נחלת בנימין, ולסלק את הגורם הגבעוני, המפריע וראה מאמרו של זאב ארליך, "משפחת המטרי והגבעונים", בקובץ זה. אבל אם הנחלה הזאת היא מקדש ולא סתם טריטוריה, ובני-ישראל נשבעו להם בשם ה', הרי זה חילול השם וחילול הקודש לפגוע בהם. - וכן אמרו חז"ל יבמות ע"ט ע"א על ההוקעה האכזרית של בני שאל בלא קבורה: "אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוודק, מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא, שהיו עוברים ושבים אומרים: מה טיבן של אלו? הללו בני מלכים הם. ומה עשו? פשטו ידיהם בגרים גרורים. אמרו: אין לך אומה שראויה להדבק בה כזו... יחד עם זה, ומבלי לצמצם את חטא שאל, מעולם לא סלחו החכמים לגבעונים על הדרשה להוקיע את בני שאל, מבלי לחוס, ואסרו את החיתון בהם מימי דוד ולעולם, ודרשו את הפסוק "והגבעונים לא מבני ישראל המה" (שמ"ב כ"א ב) כחסרון מידות האופי של בני ישראל עד שאמרו: (יבמות ע"ח ע"ב וע"ט ע"א): "ממזדים ונתינים אסורים, ואיסורן איסור עולם... נתונים דוד עליהם שנאמר... ויקרא המלך לגבעונים... פייסם ולא נתפסו, אמר: שלושה סימנים יש באומה זו, הרחמנים והביישנים וגומלי-חסדים, כל שיש בו סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו".

⁴⁰ הרמב"ן משתדל להקטין את חטא בנימין לעומת חטא סדום (בפירושו לבראשית י"ט ח), אלא שדי בעצם הקירבה וההקבלה החלקית, כדי להחריד. נוסף לכך אומר שם הרמב"ן שבני ישראל חטאו בעצם מלחמתם בבנימין, שכן לא שאלו בה' אלא מי יעלה, ובכל זאת - אפילו טעו ישראל בגרימת מלחמת אחים, ניתן להבין שעבורם קדושת הארץ היא בראש ובראשונה מושג דתי, וחילולה יכול לגרום חורבן וגלות לבני-ישראל כמו לגויים, (ר' ויקרא י"ח כח-כט ועוד), ולכן הבינו בני-ישראל שעליהם לנהוג כך כלפי חטאים של בנימין, במיוחד מפני קדושת נחלתם.

⁴¹ ההתנגדות המפורסמת של חכמים למלכות חשמונאי באה על רקע נטילת שני הכתרים לראש אחד - קידושין דף ס"ו ע"א, ירושלמי הוריות פ"ג הלכה א' - אין מושחין מלכים כהנים, ור' מדרש רבה לשמות ג' ד פרשה ב'-ג. שאפילו משה לא היה זכאי לכך בקביעות ובזה מובנת ההבחנה העקרונית בין משה לאהרן.

⁴² כמה סופרים וחוקרים מ"שונאי" דוד המובהקים הפריזו ב"אהבת" שאל עד כדי כך, שראו בהתנהגותו של שמואל הנביא, קנאה אישית מכוחה של תחרות, כמרומז בכתוב: "כי לא אותך מאסו" (שמ"א ח' ז). הסיבה הרצינית היחידה ליחס כזה היא, ששמואל נראה להם בלתי מוסבר במה שהתעקש כל-כך, שרק הוא יעלה את העולה, אפילו בעת קשה כל-כך. (שמ"א י"ג יג-יד). יכול היה שאל לצאת לקרב בלי קרבן, ובלי להעמיד את עצמו ככהן, אבל בכך ששאל הקריב גילה את שאיפותיו הכמוסות להיות למלך-כהן, שהתגלעו אח"כ לטבח נב עיר הכהנים. מעולם לא הבנתו מדוע כל-כך אהובה על כמה מסופרי דורנו הקנאות של שאל נגד הגבעונים, או רצונו להשתלט גם על תחום הקודש, תוך דחיקת הנביא, לא רק מתפקידו כשופט.

⁴³ רמב"ם הלכות מלכים פ"ב הלכה ה' - "וכל העם באין אליו בעת שירצה...אפילו נביא... אבל כהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה... ור' הלכות אבל סוף פ"ז, והלכות רוצח סוף פ"ה, והשוה הל' עבודת יוכ"פ סוף פ"ג ל, הלכות חגיגה פ"ג ה"ד, ועוד.

משקלה הגדל והולך בירושלים, שם היה בית המלך צמוד אך נמוך במעט⁴⁴ ביחס לבית ה'. לעומת זה היתה מצודתו של שאול בגבעה בנקודה הגבוהה, במרכז נחלת בנימין, ונוב עיר הכהנים היתה, כנראה, לרגליה ממש, אם נקבל את הזיהוי של נוב בתל של שעפט, שהוא הזיהוי הסביר ביותר⁴⁵.

ז. והעיקר - הפסוק המפורש בברכת משה: "לבנימין אמר, ידיד ה' ישכון לבטח עליו, חופף עליו כל היום, ובין כתפיו שכך" (דברים ל"ג יב). השרש "שכך" מופיע כאן פעמיים, ורוב הופעותיו במקרא קשורות בשכינה ובמשכן, ולכך נוסף התיאור "חופף עליו כל היום", אשר מתאים לחופת-כבוד, או לכנפיים סוככים מלמעלה, ככנפי הכרובים⁴⁶. ראוי לציין גם, כי מקומו של בנימין כאן אחרי יהודה ולוי, ולפני יוסף, עפ"י סדר הנחלות מדרום לצפון, אך ההצמדה לשבט לוי ניכרת, כמו בפרשת המפקד בימי דוד (דבה"א כ"א ז).

הביטוי "בין כתפיו שכך" מעורר תשומת לב מיוחדת, מכיוון שאנו מוצאים בתיאור נחלת בנימין לגבולותיה, לא פחות מ-5 "כתפיים" (ועוד שתיים בגבול הצפוני של שבט יהודה - יהושע ט"ו ויהושע י"ח), והן: כתף יריחו, כתף לזזה, כתף היבוס, כתף מול הערבה וכתף בית חגלה. (בגבול יהודה נזכרו כתף הר יערים בגבול עם בנימין, וכתף עקרון, מערבית משם). בקו הגבול הדרומי של אפרים לא מופיעים למשל, לא כתף יריחו ולא כתף לזזה, והכתוב בוחר ניסוח אחר. גם בשאר גבולות השבטים אין המונח הזה מופיע⁴⁷.

"בין כתפיו שכך" פירושו הסביר הוא, אם-כן, בין כתפי יריחו בית חגלה ובית הערבה במזרח - בסמוך להן הגלגל, מקום הקודש הראשון לבני-ישראל אחר שעברו את הירדן (יהושע ד' יט) - לבין כתף הר יערים במערב - בקרית יערים הסמוכה שהה הארון עשרים שנה אחר שהוחזר מפלשת (שמ"א ז' א-ב), ובעיקר, בין כתף לזזה מצפון לבין כתף היבוס מדרום, ובלשון אחרת: נחלת בנימין כולה.

במיוחד יש להקביל שני פסוקים בפרקי הנחלות, בגבולות בנימין: "ועבר משם הגבול לזזה, אל כתף לזזה נגבה, היא בית אל..." (יהושע י"ח יג) "ועלה הגבול גי בן הינום אל כתף היבוס מנגב היא ירושלים..." (יהושע ט"ו ח).

הקבלה זו מחייבת אותנו שלא להתבונן בבית אל על מסורת קדושתה עוד מימי האבות, ועל ירושלים, שנבחרה באופן גלוי ורשמי, רק אחרי כיבושה בימי דוד⁴⁸, כבשני מקומות נפרדים, אלא דרך קדושת נחלת בנימין שמחברת אותם. שני הקצוות, זה שבגבול בנימין - יוסף וזה שבגבול בנימין - יהודה, אותה תפישה מפרנסת את שניהם, ותכנים שהובעו בזמן האבות וההתנחלות בבית אל - "אין זה כי אם

⁴⁴ בספר מלכים מתוארים בית ה' ובית המלך (מל"א ו'ז) כמערכת אחת מחוברת, שנבנתה ביחד. גובה שני הבתים שווה - 30 אמה (מל"א ו' ב/ז ב) אך מיקומם על הר-הבית קבע לבית ה' את יתרון הגובה והמשמעות, דהיינו, שמלך ישראל יונק את סמכותו מאת מלך מלכי המלכים הקב"ה. כאשר חטאו מלכי יהודה, ושלחו ידם בבית ה', ובעבודתו, הם יצרו את הנפילה אל החורבן, במעשיהם, לפי השקפתה של הנבואה - ר' מלכים-ב' כ"א, ישעיהו ו', ירמיהו ז', יחזקאל ח' ו"א, ועוד הרבה. עפ"י נבואת יחזקאל (מ"ג ח) יורחק בעתיד בית המלך מירושלם, ואלוהי ישראל יבנה בית מקדש לה', בלא בית-מלך. מאז, אין בית-המקדש קשור עוד בתודעתנו לבית המלך, והוא עומד לגמרי לעצמו. תפקידו האחד של המלך נותר, לבנות ולחנך אותו. (ר' רמב"ם הלכות מלכים פ"א הל' ד' והלכות מעשה הקרבנות פ"ב הל' ט"ו).

⁴⁵ בהר-הצופים אין אתר מתאים, וכל הזיהוי הזה מיוסד על זיהויים נוצריים, שאינם מבוססים. התל של שעפט מתאים היטב לסדר של ישעיהו י' כח לב אם נעייין בו היטב. צבא זר עבר ממכמש לגבע, לרמה ולגבעת שאול, ממש עפ"י הנתבי של הדרך המזרחית - ר' מאמרו של ר"י אליצור בקובץ זה - הישובים הקטנים גלים, ליש, ענתות, שבצידי המסע, מקשיבים ופוחדים, מדמנה ויושבי הגבים נודדים, אבל הם אינם בנתיבו של הצבא הזר, אלא רק מושפעים ממסעו. מגבעת-שאול עובר הצבא לתחומה של נוב, שם יכול הוא לחנות במישור הרחב שבין שעפט ובין גבעת המבטר - קצה הר הצופים. לנוסף יד על גבעת ירושלים, אפשרי בהחלט מקצה תחומה של נוב, ואין זה צריך להיות מן העיר עצמה, כמו יהושע ה' יג (וברש"י ורד"ק), ור' מאמרו של ר' יואל אליצור בטבע-וארץ ס"ב 1980 עמ' 233-237 על הכפר הערבי והגיאוגרפיה המקראית, ושוב בקובץ זה. ניתוח מדויק של נחמיה י"א לא-לג, יוביל למסקנה דומה (חנן אשל, בן אוני מספר 3).

⁴⁶ ישעיהו ו' ב, ויחזקאל א' ו וכד, ועוד. הביטוי חופף מופיע במקרא פעם אחת ביחס לחתן וכלה (יואל ב' טז), פעם אחת בהשאלה (תהלים י"ט ו), ופעם אחת במשמע ענן הכבוד הסוכך על ישראל: "וברא ה' על כל מכוון הר-ציון ועל מקראיה, ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה, כי על כבוד חופה" (ישעיהו ד' ה) הביטוי "חופף" מתאים לפיכך להיות ביטוי של קודש, ואין לו בפסוקו הסבר אחר.

⁴⁷ ביהושע ט"ז א-ב לא נזכרו לא כתף יריחו ולא כתף לזזה, אלא "מי יריחו מזרחה". "לזזה". מה שדורש עיון מיוחד הוא אם אלה מונחים שונים לאותם המקומות, או נקודות שונות אף כי סמוכות. מסיבות שונות אני נוטה לאפשרות השניה.

⁴⁸ למרות הרושם שנוצר מרמזי פרשת העקידה, וממדרשים שונים, כבראשית רבה פרשה א'-ה' על בית-המקדש שקדם לבריאה, לא נבחרה ירושלים עד ימי-דוד, וגם זה בשלבים, שהרי בעת המגיפה זבח דוד בגורן ארונה היבוס כי נבעת מפני חרב מלאך ה'" (דבה"א כ"א ל), ולא יכול ללכת לגבעון, להקריב על מזבח המשכן. רק אז באה ההחלטה המפורשת, מכח המאורע - "בראות דוד כי ענהו ה'" (שם כח) - "ויאמר דוד: זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל" (שם כ"ב א).

במקורות חז"ל הדבר ברור עוד יותר - "עד שלא נבחרה ירושלים היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחר יצאת ירושלים" (ללקוט-שוחר טוב, תהלים, קל"ב) - "עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחר יצאת ירושלים" (ללקוט-שמעוני לתהלים, רמז תתפ"ג), והגמרא מאריכה בחיפוש מקום המקדש בימי דוד, על יסוד תהלים קל"ב. אלא, שבסוגיית הגמרא (זבחים נ"ד וק"ח) ברור שמקום השכינה צריך להיות בבנימין, באופן עקרוני, ואילו החיפוש בימי דוד, היה כרוך במציאת הנקודה המדויקת על גבול בנימין ויהודה דווקא, דבר שמתאים בהחלט לימי מלכות דוד בירושלים, לאחר כיבושה, ולפני פרשת המפקד. המדרש על בית המקדש שקדם לבריאה מתיחס למושג ולאו דווקא לאתר, וכנראה כך הדבר גם במדרשים אחרים. מכל פרשיות האבות, היחידה, שלא היו לה שום עדים ולא נתפרסם מקומה, עד לימי דוד ושלמה, היא פרשת העקידה, שבין ה' לאברהם ויצחק בלבד, ועל-כן לא נתפרסם המקום ולא ירושלים בכלל בספר בראשית, אלא ברמזים, כמו שלם ויראה - השוה בראשית כ"ב יד לדבה"ב ג' א.

בית אלהים וזה שער השמים" (בראשית כ"ח יז) הועתקו מבית אל אל ירושלים, בימי המלוכה ולאחר-מכן. רק קדושתה של נחלת בנימין כולה, יכולה להסביר כהלכה התפתחות כזאת. ממלכת ישראל ניסתה לבנות מקדש-מלך בגבול בנימין-אפרים, במקום הקדום של האבות, ולמשוך את שבט בנימין אליה ולאחד את כל בני רחל, ואילו ממלכת-יהודה ובית-דוד בנו את המקדש בגבול בנימין-יהודה, ובכך חיברו את שבטי רחל עם שבטי לאה, ואיפשרו את קיומו ההיסטורי של עם ישראל לדורות הבאים - "כרחל וכלאה אשר בנו שתייהם את בית-ישראל" (רות ד' יא) - זו תפישתו של בית דוד ושל בית-לחם יהודה בפרט⁴⁹. ירושלים ניצחה את בית אל, והטמיעה את כל שהיה מקופל בבית אל, ומושג זה קיבל אח"כ צורה מדרשית ופרשנית⁵⁰, אבל יסודית בנחלת ה' אשר בין כתפיו - של בנימין - שכן.

ח. ולבסוף - הפרשה התמוהה של החזרת הארון מפלשת לבית-שמש ולקרית-יערים (שמ"א ו' עד ז' א).

הנבואה באה ללמדנו, כהמשך לפרשת אבן העזר, שלא רק הגויים רשעים, וכי חטאי ישראל נפקדים עוד ביתר חומרה. גם אין ארון-ה' בגדר מרשם פטנטי להצלחה בכל מקרה, וכי יותר משהוא מבטיח הצלחה, הוא עלול להביא קטרוג, כך קרה לבני-ישראל באבן-העזר, עת סייע הארון דווקא לנצחון הפלישתי, מפני שהגדיל את חרדתם עד ליאוש אך לא עד לשבירה (שמ"א ד' ג-ג), ומאידך, גדלו חטאי ישראל בעיני ה', עד לבלי נשוא (שם ב' כב-כה, לא-לד, וג' יא-יד). גם בפרק ו' מודיעתנו הנבואה, כי המגיפה שפרצה בפלשת, עקב הגליית הארון, איננה מוגבלת לפלשת, וגם בבית-שמש הישראלית היא עלולה לבוא, וגם במשרתי הארון היא עלולה לפגוע (שמ"ב ו' ו-ז). אבל מה היה חטאם של אנשי בית-שמש - "כי ראו בארון ה'" (שמ"א ו' יט)?

הפתרון צריך להתפרש על רקע העובדה, שכאשר עמדו אנשי בית-שמש לנוכח המגיפה הרודפת אחריהם, וחיפשו פתרון, הם פנו לאנשי קרית יערים, ולשם אכן העלו את הארון - גם טופוגרפית ואולי גם רעיונית - ושם בבית אבינדב⁵¹, קידשו את אלעזר בן אבינדב לשמור את הארון - עשרים שנה (שמ"א ז' א-ב). מדוע טובה היתה קרית-יערים יותר מבית-שמש?

התשובה היחידה על רקע האמור לעיל, היא זו: קרית-יערים נמצאת בקצה גבולה של נחלת בנימין המקודשת, ואילו בית-שמש נמצאת בנחלת יהודה, על הגבול - למעשה - עם פלשת⁵². חטאם של אנשי בית שמש, היה בנסינום להקים - ולו לשעה - מקדש לה' בגבול עם פלשת, זו תפישה זרה, של עבודת-ה' אשר נדחתה בישראל, לגמרי.

* * *

⁴⁹ בין בית-לחם יהודה לבין הר-אפרים נוצרו, כנראה, קשרים מיוחדים, בין-שבטיים, מטופחים ע"י משפחות לויים עוד בימי השופטים, שלא היה להם דמיון באיזור חברון למשל. בשתי הפרשיות שבסוף ספר שופטים, מופיעים אנשים שמבטאים קשר כזה - "ויהי נער מבית-לחם יהודה, ממשפחת יהודה, והוא לוי, והוא גר-שם. וילך האיש מהעיר... ויבוא הר אפרים..." (שופטים י"ז ז). וכן "...ויהי איש לוי גר בירכתי הר-אפרים, ויקח לו אשה פילגש מבית-לחם יהודה" (שופטים י"ט א ור' עוד י"ט טז). כמו-כן, אלקנה אבי שמואל הנביא הוא משבט לוי, והוא אפרתי, ואפשר מאד שגם הוא מוצאו מבית-לחם אפרתה. (כך שמעתי בשם פרופ' י' אליצור, ומצאתי גם בדעת-מקרא, וקושיות הרד"ק מיושבות בכך, בפשטות). אפרתים הם כמובן דוד ומשפחתו (שמ"א י"ז יב, רות א' ב), ואשת כלב בן חצרון השניה היא אפרת, ממנה באו חור ואורי ובצלאל, אבל גם אבות ישובי יהודה מבית-לחם מערבה עד לקרית יערים וצרעה (דבה"א ב' יט-כ, נ-נד). בבית-לחם אפרתה לבית יהודה, טיפחו, כנראה, את הקשר עם הר-אפרים גם ברוח, שכן ברכו אשה בחתונתה - "יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה, אשר בנו שתייהם את בית ישראל, ועשה חיל באפרתה, וקרא-שם בבית-לחם..." (רות ד' יא), כלומר תודעה כלל-ישראלית אשר קדמה בפי העם לתודעת היהודאית הנפרדת, שהיתה חזקה אולי בחברון (ר' שמ"ב ב', ו"ט ו' ז, ו"ט מב-מד), וגם לכך סיבות גיאוגרפיות מובהקות אשר מבודדות את חברון אך קושרות את איזור בית-לחם עם ירושלים גם היום. מכח זה בא דוד בן ישי אל ירושלים, לחבר את שבטי ישראל ולממש את הברכה הזאת, ומיכה הנביא חוזר לענין זה בנבואת המושל העתידי (ה' א-ב).

⁵⁰ לחרב את שבטי ישאל ולממש את הברכה הזאת, ומיכה הנביא חוזר לענין זה בנבואת המושל העתידי (ה' א-ב). בראשית רבה פרשה ס"ט-ה, לדעה אחת - "אמר ר' יהודה בר' סימון, הסולם הזה עומד בבית המקדש, ושיפועו מגיע עד בית אל. מאי טעמא? וירא ויאמר, מה נורא המקום הזה... ויקרא שם המקום הוא בית-אל". וברש"י לבראשית כ"ח יז, בצורה פשוטה ונחרצות יותר: "אני אומר, שנעקר הר-המוריה ובה לכאן... (כלומר - ללז, והתוספת שבסוגריים עוד מרחיקה לכת אף יותר מיד).

⁵¹ השם אבינדב, מכיל את קיצור שני בני אהרן, שמתו לפני ה' ביום חנוכת המשכן, נדב ואביהוא, ושם הבן המקודש לשמירת ארון ה' אלעזר (שמ"א ז' א), כשם בנו השלישי של אהרן. מכל זה עולה משפחת כהנים מובהקת שישבה בקרית יערים, אע"פ שלא היתה עיר כהנים, אך השמות "עוזא ואחיו" מופיעים דווקא ביחס של בנימין (דבה"א ח' ז, לא), ונדב ואבינדב, מופיעים ביחס של משפחת שאול (שם לו-לט). מי יוכל להכריע, אם-כן, אם זו משפחה משבט בנימין או ממשפחות כהונה? (צריך לציין, שגם ירבעם בן נבט השתמש ב"נדב ואביהוא", בקראו לבניו נדב. ואביה (מל"א י"ד א, כ), ויתכן, שגם שם יש קשר בין הצורות והרעיונות של עבודת ה' הדחיה בתורה ובממלכה הדחיה.

⁵² בית שמש אינה, לכאורה, אלא נקודה אחת בגבול צפוני רצוף של נחלת יהודה - "וירד בית שמש ועבר תמנה" (יהושע ט"ו י). אבל ברור משופטים (א') שיהודה לא כבשו את עמק החוף ונעצרו על גבול השפלה, כמו שאר השבטים שכבשו בעיקר את ההר. גם מרשימת ערי יהודה בשפלה (יהושע ט"ו לג-מז) קל ללמוד, שרובה ככולה בשפלה הפנימית הגבוהה והבינונית. מעקרן וימה מופיע שם בקיצור תיאורטי ברור (פס' מה-מז). בין בית-שמש לעקרת, נמצאת תמנה (שם פס' י-יא), ובסיפור שמשון ברור שתמנה היא פלישתית (שופטים י"ד א-ג), ולפיכך, הגבול למעשה בין ישראל ופלישתים במשך זמן רב היה בית-שמש. זוהי גם המסקנה העולה מחפירות התל המזוהה כבית-שמש (אנצ' לחפירות א' עמ' 80), ומחפירות האחרונות בתל בטאשי (בתוך נחל שורק, ממערב לבית-שמש) המזוהה כתמנה. בית-שמש, כמו לכיש ועזקה, היו גבול יהודה-פלשת זמן כה רב, עד שהפכו לגבול הקדושה של נחלת ה' בעיני ישראלים ונכרים כאחד, מעין התפישה המאוחרת יותר שמתגלה בגבולות עולי בבל.

כאן אנו מגיעים סוף-סוף, למשמעות הקביעה, כי נחלת בנימין היתה הנחלה המקודשת: הבדל התפישה בין מקדש-פנימי לבין מקדש-גבול חיצוניים. מקדש-גבול הם לאומיים, וקשורים בדרך-כלל במלחמה נגד כל אויב ומתנקם ובהגנת הנחלה שהם מסמנים את גבולותיה, ובהבדלה בין נחלה זו לבין כל שאר הנחלות. בהתאם לתפישה פולחנית-לאומית-טריטוריאלית זו, יש לכל טריטוריה ולכל עם אל-פטרוני, אדון-הנחלה. עמים כובשים העלו תכופות קרבנות לאלהי הארץ הנכבשת כדי לפייסם, ואך לעתים רחוקות הרשו לעצמם להחציף פנים, וכאשר ספגו אח"כ מפלה, נחשבה זאת לעונש ראוי על חוצפתם.⁵³ תפישה זו, עם שיש לה ביטויים מסויימים גם בתורה ובהלכה,⁵⁴ הרי היא, בעיקרה, דחוייה במלוא החריפות בתורה, בנבואה, וגם בהלכה ובאגדה התלמודית.

בהתאם לתפישה ההפוכה, המקדש הוא פנימי-כהני, נבדל מן המלכות ומלחמותיה וגבולותיו מבטאים הבדל דוגאי-מעמדי בתוך מערכת אחת,⁵⁵ במקום הבדל לאומי-ממלכתי, טעון מתח ואיבה. לפיכך, גבולות המקדש, והנהלות הקשורות בו, הם גבולות של שלום, בעוד גבולות האומה והארץ, הם תוצאה של מלחמה, ולעתים תכופות, ממשיכים לבטא מלחמה.

אחד הרעיונות הידועים ביותר בהקשר זה הוא, הקשר בין המקדש והמזבח לבין השלום; והיותו נעלה מן המלחמות. עפ"י רעיון זה, אסרה התורה "להניף חרב" ולסתת אבני מזבח (שמות כ' כב), בחירת "המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו", תבוא רק לאחר שיבואו בני ישראל אל המנוחה ואל הנחלה וישבו בטח⁵⁶ שבט לוי והכהנים בכללו איננו חלק מצבא המלחמה, איננו נפקד עם הצבא, ואיננו נוהל נחלה עם ישראל⁵⁷, ופעולות מלחמה של בני לוי נושאות אופי דתי-מיוחד, ולרוב מכוונות כלפי פנים⁵⁸. כמו-כן, נשמרת בתורה העצמאות של שבט לוי והכהונה בפרט ביחס למלכות ותחומיה⁵⁹, ונשמר הדירוג של

⁵³ נחלות טריטוריאליות של עמים "החוסים בצל פטרוניהם" - זוהי תפישה כה רווחת בעולם העתיק, עד שאנו מוצאים את ביטוייה גם במקרא לעתים, אף כי הנבואה יצאה חוצץ נגד תפישה אלילית זו. על-כן הביטויים האלה הם בדרך-כלל שוליים, כמו ניסוחיו של יפתח (שופטים י"א כד - אולי מסיבות דיפלומטיות), ופעם אחת אפילו קרבן-פיוס לאלהי-שעיר ע"י אמציה אחרי נצחוננו הקשה והאכזרי (דבה"ב כ"ה יד-טז). גם בהתנהגותם של הכותים יש השפעה נכרית בולטת (מל"ב ו"ז כד-כז), בעבודתם את אלהים הישנים, תוך חיפוש אחרי פולחן מקומי נכון, והוא המקופל בביטוי "משפט אלהי הארץ". חז"ל נחלקו ביחס לכותים, והפוסלים קראו להם "גרי-אריות", כלומר, דחו את הגיור מתוך פחד חיצוני מפני אלהי-הארץ, כגיור לא-אמת, וקשה להתפלא שגישה זו גברה להלכה, לבסוף, מאחר שתחילת המעשה חתומה במקרא בחותם נכרי בולט (מסכת כותים סוף פ"ב, חולין ו' ע"א, ירושלמי ע"ז פ"ה ה"ד). לעומת זה, האשורים עמדו בגאווה ובחוצפה מול כל אלהי-הגויים, שכבשו, וראו את עצמם ואלהיהם כשליטי עולם - ר' ישעיהו י' ז-טו, ל"ו יח-כ, ל"ז יכ - והנביא רואה בחוצפתם זו את הסיבה לנפילתם.

⁵⁴ אמנם יש בישראל קדושה של נחלת ה', לעומת טומאה של ארץ העמים, אבל אין זה מגביל לא את שלטונו של הקב"ה ולא את אמונתו (ר' ישעיהו סוף פ' ו"ט), שהם בכל מלוא העולם, הקדושה היתירה של נחלת ה' נוגעת למצוות מיוחדות לממלכת הכהנים, ואינה קשורה בפולחן-גבולות. גם הרמב"ן, שהרחיק לכת בענין קדושת הארץ ביחס לכל המצוות - (בפירושו לויקרא י"ח כה ועוד) - ואף למד מפרשת הכותים שיש "משפט אלהי הארץ", לא פירש זאת כמובן כפשוטו בפי הכותים, דהיינו, הזכיות הפולחניות של אלהי הארץ, שצריך להביא לפניו לרצותו (ר' מובן המלה, משפט דברים י"ח ג, בשמ"א ח' יא, ובשמ"א ב' יג), אלא כמובן אצל בני-ישראל, כלומר: החובות המיוחדים ליושבים בארץ ה', כמו לעומדים לפני ה'. גבולות-הארץ במובן הקדושה, כשהם מחייבים את ישראל במצוות יתירות, זו תפישה זכה, שתורת ישראל דוגלת בה, והיא אינה חוסמת את דרכם של הגויים אל אמונת ה' ועבודתו. (כך הבין זאת גם נעמן הארמי - מל"ב ה' יז-יח), ואילו הקמת מקדשים לה' בגבולות, מורידה את עבודת-ה', לדרגת דמיון עם המקובל בעולם האלילי, חלילה.

⁵⁵ המלך מתמנה כדי לנהל מלחמות כלפי חוץ, וסדר ומשפט כלפי פנים - שמ"א ח' יט-כ, ורמב"ם הל' מלכים פ"ד הלכה י' - ולפיכך זהו עיקר תפקידו. הגבולות הצבאיים-מדיניים הם מבטאים את עצמת-הישועה שנותן ה' בידי המלך, ואת גדול נצחונותיו. אבל המלחמה היא גילוי של ישועת ה' ואף של הופעת ה' (למשל: שופטים ד' יד, ושופטים ה' ד-ה, שמ"ב כ"ב ז-יח) באופן זמני, כגילוי לשעתו. בשום פנים אין להפוך את המלחמה או את אתריה או מקום שבו מקריבים קרבנות במלחמה, למקדשים של קבע. המקדש הקבוע הוא לעולם פנימי, וגבולותיו - גבולות מחנה שכינה וגבולות מחנה לוייה, הם גבולות של דרגות שונות במערכת אחת, כעין המבדיל בין קודש לקודש (ר' משנת כלים סוף פרק א', על עשר קדושות בא"י זו למעלה מזו). גבולות שבין ישראל לעמים הם מבדילים בין קודש לחול, אך אינם דומים לגבולות שבין כהנים וישראלים פנימה. וראה עוד ז.ח. ארליך, "לברור הבדלים בין ממלכת ישראל לממלכת יהודה בימי ירבעם בן-נבט, ספר יעקב לסלוי, ת"א, תשמ"ה.

⁵⁶ עיין ברמב"ם תחילת הלכות בית הבחירה, שלכאורה לא תלויה המצווה בכך שתהיה מנוחה תחילה, ועיין שם בכסף-משנה שהביא דעת הסמ"ג להיפך, אך הרמב"ם עצמו הכריע בהלכות מלכים פ"א הלכה א' וב', שאין מצוות הבנין של בית הבחירה קודמת, אלא אחרי מינוי מלך והכרתת זרע-עמלק, וכפשוט הפסוקים בדברי י"ב, וכדברי הסמ"ג, והקורא היטב ימצא שרמז לכך, גם בסיפור הדברים, בתחילת ה' בית-הבחירה. וכך השיב מו"ר הגרצ"י קוק זצ"ל לשאלתו של ידידי ורעי ר' חנון פורת, מיד אחרי ששת הימים. כששאל - "רבנו, האם לא הגיע הזמן לפתוח בהלכות בית-הבחירה?", והשיב לו רבנו: "עוד שנים רבות עלינו ללמוד הלכות מלכים ומלחמותיהם", וקבע שהסדר מעכב. (כך שמעתי באזני).

⁵⁷ שבט לוי לא עורקין מלחמה כשאר ישראל, אך גם לא זוכים בנחלת ארץ-ישראל ובשללה כשאר ישראל, אלא מובדלים לעבודת ה' וחיים מתרומות ומעשרות - במדבר י"ח כא-כד, במדבר סוף פ' א' ופ' ג' ה-יג דברים י"ח א-ג, רמב"ם סוף ה' שמ"ט יובל. וראוי לזכור, כי מי שאינם נלחמים עפ"י עיקרון יסוד זה, שיש עבודת ה', שהיא מקודשת ונעלה מן המלחמה, אסור להם ליהנות משלל המלחמה או מנחלה שהושגה בזכות המלחמה, כלומר, מניעת זכות הבעלות על מקרקעין, ועל נכסי דלא נידי, והרווחים המופקים מהם.

⁵⁸ אנו מוצאים את בני לוי נלחמים - דווקא נגד סטיות מבפנים - כבפרשת חטא העגל (שמות ל"ב כו-כט), חטא פעור (במדבר כ"ח ז-יג) ובראשית מלחמות החשמנאים כשהיו עדיין מלחמות על הדת.

⁵⁹ ההבדלה בין מלכות וכהונה היא דומה במקצת להפרדת הרשות השופטת או המחוקקת מן הרשות המבצעת בשלטון הדמוקרטי. לפי זה, כל מערכת המקדש איננה נתונה למרותו של השלטון, וזה אינו יכול להכתיב לה פסקים והוראות או דרכי פולחן. לכן, הציבה התורה את הזקנים והשופטים בבית-המקדש, ושמרה על עצמאות המעמד הזה מכל משמר. בני לוי, שאינם יוצאים מצבא ישראל, הם חלק מ"הפרדת הרשויות" הזאת, וכך גם הגנת-המזבח לכל מי שבורח מן המלך, או אפילו מבית-דין, אלא אם-כן התחייב בדין תורה - רמב"ם הלכות רוצח סוף פ' ה'. מכאן התפתח, לפי דעתי בעולם המערבי, המושג של אקס-

כהנים, לויים וישראלים, בניגוד ברור לתפישה של עדת קורח⁶⁰. בהקמת בית המקדש הראשון אף הגדילו עשות, וכל אבן גזית הובאה מן החוץ, "ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו"⁶¹ (מלכים-א' ו' ז, ושם ה' לא, וז' ט), דוד, עם כל מלחמותיו לשם ה' ונצחונותיו המפוארים, נמנע עפ"י הנבואה מלבנות את בית ה', עד שתמומש המנוחה הגמורה, ע"י בנו⁶² - "כי שלמה יהיה שמו ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו" (דבה"א כ"ב ט), ועוד הגדיל שלמה לעשות עד שהזכיר בתפילתו גם את הנכרי אשר יבוא לשם ה' אל הבית, באופן שלא הוזכר עד אז (מל"א ח' מא-מג, ור' שם י' א, על בוא מלכת שבא לשם ה') עד שהשוה את עמי הארץ בדיעת שם ה' וביראתו "כעמך ישראל"⁶³. בכך הביא שלמה את המימד האוניברסלי של אמונת ישראל, לכלל ביטוי מלא, דווקא מתוך עוצמת ממלכתו והיקף כיבושיו. מקדש פנימי יכול אורו לבקוע ולהגיע אל כל מלוא העולם בתנאים מסוימים, ועם החלשת מלכות ישראל הלאומית, אכן התפתחו תהליכים כאלה, בעיקר סביב ירושלים של בית המקדש השני⁶⁴: "ועיניכם תראינה ואתם תאמרו, יגדל ה' מעל לגבול ישראל" (מלאכי א' ה). עם כל החשדנות שהתלוותה בעם-ישראל, לכל התפתחות כזאת, ופעמים רבות התגלתה החשדנות כמוצדקת⁶⁵ - לא השתנתה בישראל התפישה

טריטוריה ביחס לשלטון, והנצרות העבירה מושג זה ממעמדו של בית המקדש בימי בית-שני, אל כל כנסיותיה, דבר שסייע לפליטים רבים, אך מפני רשעת רוב הכמרים, רק מתי מעט יהודים יכלו להסתייע בכך.

⁶⁰ עדת קורח, ובמיוחד 250 הנשיאים שרצו להקטיר, ביקשו בעיקר, לבטל את ההדרגה בקדושה, בין כהנים, לויים וישראלים, ולהנהיג שוויון גמור. "כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה" (במדבר ט"ז ג), איננו מכוון נגד תפישה "חולית" של העדר קדושה, אלא נגד יתרון של כהנים והלויים, כמו שמוכיח הקשה ביטול ההדרגה והמעמד המיוחד של בני לוי, היה צריך לסלול את הדרך למינויו של מנהיג אחד במקום השניים, הווי אומר: קורח במקום משה ואהרן כמנהיג אחד שהוא גם מלך וגם כהן מענין לציין כי שמואל הנביא, מצאצאי קורח (דבה"א ו' יח-כג) היה באמת מנהיג כזה, בשעה הקשה של חורבן שילה, ועד למינויו של שאול כמלך. התפישה הזאת היתה, כנראה, חזקה במשפחת קורח והיתה גם שעה היסטורית שבה היא היתה חיונית לישראל, ור' רש"י לבמדבר ט"ז ז.

⁶¹ "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית-כרם, וחופרין למטה מהבתולה, ומביאים משם אבנים שלמות שלא הונף עליהם ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה ובפגיעה לכל דבר... לא היו סדין אותן (בסיד) בכפיס של ברזל שמה יגע ויפסול, **שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך**" (המזבח שמכפר על האדם ומאריך ימיו). משנה מידות, פ"ג משנה ד'.

⁶² מניעת-דוד מלבנות את הבית מתפרשת באופן שונה בשמואל-ב' (ז) ובפי דוד עצמו (דבה"א כ"ב ז-ז). בפי הנבואה נאמר רק שבניית הבית לה' מחייבת בית מלוכה קבוע וזה יקום לראשונה בישראל, רק כשישב כן לדוד על כסאו - ר' שמ"ב ז' א' יט-טז ובתרגום וברש"י לפס' יא - ודווקא דוד עצמו מפרש זאת על רקע שפיכות הדמים והמלחמות. בהתאם לכך, נזכר בדברי דוד שם בנו שלמה, שכבר נולד, כחלק מנבואת השלום והשקט לימיו, ואילו בשמואל, נאמר רק שיוולד לו בן (כלומר, לא ימלכו אלה שכבר נולדו בחברון, כמו אבשלום ואדוניהו!!!). אלא שיש קשר בין שני ההסברים: שושלת של בית מלוכה יציב וקבוע היא חלק מן התנאי של "מנוחה ונחלה" יציבה, לקראת בנין המקדש. דברי הנבואה (שמ"ב ז' י"ב) אינם אלא מפרשים את התנאי שבדברים (ב"ב ט-יא), שתשבו בטח אל המנוחה ואל הנחלה, ואז יבוא המקום אשר יבחר ה'. עד שיעברו ימי דוד ויקום שלמה בנו ויקצור את פירות המלחמות בשלום, עוד לא נשלמה המנוחה, ואין מקום לקיצור הדרך והרות. זאת מפרש דוד בצדק - ולאחר שכבר נולד שלמה - כהפרדת המקדש משלב המלחמות ושפיכות-הדמים. לפיכך, אין זו הסתייגות או ביקורת או גנאי לדוד, ולא מדובר בדמי נקיים, אלה עונשם מבואר בכתוב ולא ברמז, ככל שמדובר בפרשת אוריה. אין שום סיבה להוסיף לדוד חשבונות נסתרים. המקדש הוא פשוט מעל למלחמות ולצבאות באופן מהותי, ור' רד"ק בדבה"א כ"ב ה, שהתחבט בקושי, והוא בעצמו מביא את הפתרון הפשוט בסוף דבריו, ואז אין עוד צורך להכניס לענין זה דמי נקיים.

⁶³ לא רק שנוסחה כזאת, של שיתוף הנכרי, טרם נשמעה עד אז, אלא שהיא בולטת בשונותה לעומת הפסוקים מן התורה הרמוזים בהקבלות הלשוניות. יש בתורה נכרי אחד שבא והצטרף לשם ה', במדבר, והוא יתרו (שמות י"ח), אבל גם שם יש רמזי הסתייגות מסוימים, ובעיקר חזרתו אל ארצה בוודאי אין שם ניסוח כללי כזה, בתוך תפילה. הנכרי - מארץ רחוקה בתורה עתיד לבוא ולראות את חורבן הארץ ושמתה (דברים כ"ט כא), ואילו אצל שלמה הוא בא "למען שמך. כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה וזרועך הנטויה" (מל"א ח' מא-מב). כלומר שלמה הופך את יתרו לתופעה כללית, ומכוח עוצמתה של ממלכתו יש לכך יסוד מבוסס. והמטרה היא: "למען ידעון כל עמי הארץ את-שמך, ליראה אותך בעמך ישראל, ולדעת כי-שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי" (שם מג). זוהי התפתחות ללא תקדים, לעומת "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש... אשריך ישראל מי כמוך, עם נושע בה', מגן עזרך ואשר-חרב גאותך, ויכחשו אויביך לך, ואתה על במותימו תדרוך" (דברים ל"ג כח-כט). מלכות דוד ושלמה פתחה פתח להבאת העמים אל אמונת ישראל, ולקירוב לבבות בינלאומי, מסביב לבית ה' בירושלים, כ-250 שנה לפני חזונות ישעיהו מה שעמד מאחורי ביקור מלכת שבא (מל"א י' א - לשם ה'), וכנראה, גם מאחורי מטרותיו של שלמה בקשרי נישואיו הרבים. הקשיים העיקריים בענין זה היו ההיקף והקצב (מל"א י"א א-ז) ואבדן השליטה על התהליך. הנפילה דחתה במאות שנים אולי את הקשר החיובי בין ישראל לעמים, והציפה העמוקה הפכה לאכזבה טרוםטית (ר' תגובת הנבואה בהמשך מל"א יא).

⁶⁴ בהעדר ממלכה יהודית רוב ימי הבית השני, פעלה השפעת המקדש המרכזי בישראל ובעמים. ראשית היא איפשרה לגיטימציה של הישיבה בגלות בבל או אלכסנדריה, תוך תרומות למקדש ועליה לרגל. ארץ-ישראל כממלכה נדחקה אל הצד מן המצב הזה, החלה לפעול השפעה עצומה, גם חיובית וגם שלילית, על הגויים בעולם התרבותי, עד שהתרבו אלפי מתגייסים בכל העולם. וראה פרופ' י. היינמן - היהדות בעיני העולם העתיק בתוך הקובץ יהודים ויהדות בעיני העולם ההלניסטי (לקט מאמרים) בהוצ' מרכז שזר.

⁶⁵ לכל התפשטות כזאת של רעיונות יהודיים אל העולם הרחב, ולו תמיד תהליכים הרסניים כלפי עם ישראל, מפני שישראלים הסיקו מסקנות מופרזות לקראת ביטול היתרון הרוחני-מסרי העצום של עם ישראל, והפיכת ההשפעה התרבותית לדו-סטריית, ואפילו חד-סטריית הפוכה - ללמוד מתרבות הגויים. כך קרה בימי שלמה (מל"א י"א) וכך קרה בימי אחאב (מל"א ט"ו ל-לג, ה"ח-ט, כ"א ועוד), וכך קרה גם בימינו. לא פחותה מזה היתה הסכנה, שרעיונות יהודיים מתפשטים, יחוללו אהדה רבה לישראל וכנגדה איבה עמוקה היונקת גם מפחד ההתפשטות היהודית הזאת. תהליכים כאלה התחוללו בעיקר, בימי בית שני, באלכסנדריה, ובכל מקום, שבו ישבו יהודים וגויים יחד, ושוב - גם בימינו תהליכים אלה חוללו מחד את תנועת המתגייסים העולמית, שהתקצה לבסוף אל הנצרות, ומאידך את האנטישמיות והפרעות שדחפו והזינו את מלחמות המרד ברומא, כולל מרד התפוצות, ואת החורבן. (ר' מאמרו של ד. פלוטר, על עלילת הדם, בקובץ ה"ל). אין פלא, שכל פתיחות לקראת מגע עם העולם הגויי חוללה חשדנות עמוקה ומוצדקת בין חכמי ישראל, עתירי הנסיון והזכרון לא "הקנאות וצרות האופק הלאומנים"

העקרונית של מקדש-פנימי מרכזי, אשר קורא את כל באי העולם לשם ה', בלא גבולות חוצצים. הגבולות של קדושת ארץ-ישראל קיבלו בתורה ובהלכה אופי של קדושת יתר וממילא מצוות-יתר לעם-סגולתו ונחלתו של בורא העולם כולו. ובני האדם כולם - כלומר, גבולות של ממלכת הכהנים, אך אינם גבולות מפרידים ודוחים ולכן אינם חייבים להיות גבולות מלחמה, ומכאן נובע חזון השלום העולמי של נביאי ישראל במלכות ה' ובהדר גאונו (ישעיהו ב' - כל הפרק!!!).

התפישה ההפוכה, שאחזתה העממית היתה חזקה ביותר בימי בית ראשון, דגלה במקדשי-מלך (עמוס ז' יג), **בגבולות הממלכה** - בית אל ודן בממלכת ישראל שנתפלגה (מל"א י"ב כח-לא), וגלגל ובאר-שבע (עמוס ד' ד, ה' ה, ח' יד, הושע ד' טו; י"ב יב) ולכיש (מיכה א' יג) וכנראה גם בערד⁶⁶. יתכן מאד, שזו גם התפישה של העגל במדבר, לאור ההקבלה בינו לבין עגלי ירבעם בן נבט, המלך גבור-החיל⁶⁷, ואולי גם של הבמות אשר לא סרו גם מיהודה, לאור השם "בית-במות", במקדשי ירבעם⁶⁸ (מל"א י"ב לא). תפישה זו, יסודה הראשון הוא בהתגלות ה' במלחמה, כמוקד לעבודת ה' - "ויהי בנסוע הארון, ויאמר משה: קומה ה', ויפוצו אהביך, וינסו משנאיך מפניך. ובנוחה יאמר: שובה ה', רבבות אלפי ישראל"⁶⁹ (במדבר י' לה-לו) ואמנם בתורה הובאו פסוקים אלה, שעניינם יציאה למלחמה דווקא, בהקשר של מסע המחנות, מסע שלו ושקט אל "הטוב הוא", בארץ ייעודם. מכאן, מחלוקת קשה בין החכמים והפרשנים, האם יש זהות בין ארון-ה' שבמשכן ובמקדש, לבין הארון היוצא למלחמה, והדעה הרווחת בדברי חכמים, ששני ארונות היו⁷⁰.

הולידו את סגירת-החומות בפני תרבות העולם, כפי שחושבים מלומדים אחדים הדוגלים בפתיחות. הפחד מפני טמיעה מכאן וחורבן מכאן, והנסיון ההיסטורי המר, הם מולידיה של הקנאות וצרות-האופק, ואי אפשר לשלול את הלגיטימיות של התגובה הזאת. לכן גזרו חכמים בישראל תענית אפילו על תרגום התורה ליוונית (מסכת סופרים פ"א הל' ז', ומגילת תענית בתרא כ"א), וגזרו גזירות שונות כמחסום בפני השפעת התרבות ההלניסטית-רומית. גזירות כיון-נסך וכטומאת נכרים, והחרפותם העיקרית ערב חורבן בית שני, בגזירות י"ח דבר, (שבת י"ג ע"ב עד י"ז ע"ב). אך למרות כל אלה, מעולם לא סגרו בישראל את הדלתות להשפעת התורה על העולם הנכרי, בלא עידוד מכוון, כשם שלא סגרו את הדלתות לקבלת תרבות חמריית מן העולם הנכרי.

⁶⁶ המצודה הישראלית בערד שהוקמה בראשית תקופת המלוכה וחרבה עם חורבן בית ראשון היתה מצודה צבאית בקרבת הגבול עם אדום, כפי שעולה ממכתבי ערד - ובעיקר מכתב 24 (רמת-נגב... פן תבוא אדום שמה), וכמובן מבנה המצודה. המקדש שם, קשור לפיכך, לתפישה דתית-ממלכתית בעלת משמעות צבאית, וזה מתקשר עם הרעיון של הגנת נחלת ה' ע"י בית לעבודת ה', סמוך לגבול. לפיכך, הגיוני לצרף לזה את המימצא בבאר-שבע (המזבח הגדול המפורק), ואת המימצא בלכיש (מקטרים וכלי פולחן מראשית המלוכה מקדש מאוחר יותר, ומזבחות קטורת, מימי בית שני), על אף פער הזמן הגדול ביניהם. מי שנתן למקדשים אלה את המשמעות של מקדשי-גבול ממלכתיים, כדוגמת בית אל ודן בישראל, היה פרופ' יוחנן אהרוני ז"ל. על אף הריכוז המרשים של הוכחות, לא ראה פרופ' אהרוני את הפרק על הארון בבית שמש ובקריית-יערים (שמ' א' ו'), וכאן נמצאת לפי דעתי הוכחה מכרעת.

⁶⁷ ההקבלה בין העגל במדבר (שמות ל"ב) ועגלי ירבעם (מל"א י"ב כח-לג, וי"ג א-ה, לג), איננה רק בעגל, אלא גם בהכרזה, בהיות המזבח והעגל פתוחים וחשופים, ללא מחיצות - כמו הבמה שנמצאה בתל דן - ללא מחיצות, ובכהנים שלא מבני לוי, "מקצות העם", קרוב לוודאי בכורות ונכבדים, כפי שהיה ביציאת מצרים, קודם מינוי שבט לוי, דווקא מתוך הריסת העגל (שמות ל"ב כו-כט). יש לציין, שדווקא בשמות נאמר: "אלה אלהיך" בלשון רבים גמור, ובמלכים: "הנה אלהיך", אלא שבשניהם בא הריבוי בצורת "העלון". כמו-כן, יש קירבה בין העניינים בעצם בחירת העגל, מאחר שהשור הוא סמלו של יוסף - דברים ל"ג ז'. וראה ז. ארליך, לעיל הע' 55.

⁶⁸ האזכרה החוזרת על "הבמות שלא סרו" בימי מלכי יהודה הטובים בעיני ה', חוץ מחזקיהו ואשיהו, מעוררת רושם, שהיא קשורה באופן מסוים עם חטאי ירבעם - ראה ההדגשות על "בית במות" ו"כהני במות" במל"א י"ב וי"ג, והשווה לתיאור מעשיו של יאשיהו "ויטמא את הבמות אשר קטרו שמה הכהנים, מגע עד באר-שבע (גבולות ממלכת יהודה מצפון לדרום!!) ונתן את **במות** השערים... אך לא יעלו כהני הבמות" (מל"ב כ"ג ח-ט). לפיכך, יש להניח שתפישה אחת - לדעתך, זו של מקדשי הגבול - פירנסה את מקדשי ממלכת ישראל ואת הבמות ביהודה, ולכן כוללים אותם הושע ועמוס במלחמתם נגד החטא הזה כולו.

⁶⁹ פרשת "ויהי בנסוע הארון" מובאת בתורה בהקשר של נסיעת הארון מסיני, במסע בני ישראל אל הארץ. אולם "אין זה מקומה" כפי שהעירו חז"ל עפ"י הסימנים משני צידיה, (נ' הפוכות - שבת קט"ו, רש"י לבמדבר סוף פ' י'), מפני שפרשת "ויהי בנסוע" קשורה למסע מלחמה - "קומה ה' ויפוצו אויביך וינסו משנאיך מפניך", וכן: "שובה ה' רבבות אלפי ישראל". העתקת "ויהי בנסוע" ממסעות מלחמה למסע רגיל, שלו, בדרך לארץ-כנען, נחשבה ע"י חז"ל למעשה יוצא דופן, ואף הגדירו פרשה קצרה זו כספר בפני עצמו, וכספר הקטן ביותר בתורה. לענ"ד, פרשה קטנה זו היתה אכן ספר בפני עצמו. דהיינו: שירו של "ספר מלחמות ה'" אשר נזכר בתורה עמה, בספר במדבר (כ"א יד), ומלבד פרשה זו, היתה בספר מלחמות ה' רק רשימת מקומות של מלחמות וישועות, כפי שמוכיח ההקשר, שבו נזכר ספר זה... ("את והב בסופה, ואת הנחלים ארנו..."). במקביל לספר המסעות (ויכתוב משה את מוצאייהם למסעיהם על פי ה' - במדבר ל"ג א-מט) שרובו רשימת המסעות, היה גם ספר המלחמות שרובו רשימת המקומות, ופתיחתו היא "ויהי בנסוע". אפשר מאד, שדברים א' א-ב לקוח מרשימת ספר המלחמות, או מבוסס על שתי הרשימות, כפי שבמדבר כ"א, מבוסס, כנראה, על שתי הרשימות.

כך או אחרת, הארון היוצא למלחמה, כהופעת השכינה, מעוגן בפסוקים אלה, והעתקת המשמעות מהופעה זמנית ארעית, למקדש-גדול קבוע במקום המלחמות היא התפתחות אפשרית, אף כי בלתי מקובלת.

⁷⁰ לאור זה מקבלת משנה משמעות השאלה אם היה ארון אחד בישראל או שניים. בברייתא אחת נאמר: "ר' יהודה בן לקיש (ובנוסחאות - ר"י בר אלעי) אומר, שני ארונות היו, אחד שיוצא עמהן למלחמה ואחד ששרוי עמהן במחנה. זה שיוצא עמהן למלחמה היה בו ס"ת (ובנוסחאות - שברי לוחות, וכן בנוסח הירושלמי)... וזה ששרוי עמהן במחנה, זה שהיה בו שברי לוחות..." (ובנוסחאות - ס"ת וכן בירושלמי) [תוספתא סוטה פ"א ה"ט, ירושלמי סוטה פ"ח הג', וירושלמי שקלים פ"ו ה"א. ועיין ספרי לבמדבר פיסקא פב, וברש"י לבמדבר י' לג, וברד"ק לשמואל-א' ד' ד, וכן בתוספות לעירובין ס"ג ע"ב ד"ה "כל זמן"]. התלמוד הירושלמי מביא שני פסוקים לחיזוקה של דעה זו - "ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלקים, כי היה ארון האלקים ביום ההוא ובני-ישראל" (שמ"א י"ד יח), וזאת מתוך הנחה שהארון הפנימי המיוחד למשכן היה כל הזמן ההוא בקריית-יערים, ולא הוסיפו להוציאו למלחמות, וכן: "הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות..." (שמ"ב י"א יא), שהם דברי אוריה אל דוד, ואז הארון הפנימי כבר היה בעיר דוד באוהל (שמ"ב ו' עד ז' ב, ודה"א ט"ז א). לדעה נפוצה זו מתייחס ארון העץ שעשה משה (דברים י' א-ה), והארון הנוסע "לפניהם דרך שלושת ימים" (במדבר י' לג), לארון היוצא למלחמה, עם שברי הלוחות לפי חלק

כל זה מחזיר אותנו אל פרשת הארון הגולה לפלשת. ההדגשה בסיפור אבן-העזר, כי הובא אל המחנה, ארון ברית-ה' צב' יושב הכרובים (שמ"א ד' ד, והשוה שמ"ב ו' ב בהחזרת הארון ע"י דוד), נתפרשה אצל חכמים⁷¹ כמבטאת חילול הקודש הפנימי **בעצם המעשה**, של הוצאת הארון למלחמה עם פלישתים בגבול, ולא רק בהתנהגותם הכללית של בני עלי⁷², ואף אם אין הכרח בפירוש זה, יש יותר מרמז לחטא, בהוצאת הארון **לעת כזאת**.

במקביל מפורשת התפישה של קדושת הגבול, בצורה האלילית המסולפת, בדברי פלישתים המבקשים להחזיר את הארון: **"וראיתם, אם דרך גבולו יעלה בית שמש** - הוא עשה לנו את הרעה הגדולה הזאת, ואם לא - וידענו כי לא ידו נגעה בנו, מקרה הוא היה לנו" (שמ"א ו ט ושם יב-יט).

ברור, אם-כן, בהחלט מה היה חטאם של אנשי בית-שמש, אשר **ראו** בארון ה', ושמחו לראות מה שביקשו גם הפלישתים לראות - (שם פס' ט, ובהשוואה פס' יג, פס' טז, ופס' יט) - האם אמנם גבול ישראל בבית-שמש הוא גם גבול נחלת ה', ושני הצדדים כך ראו. המסקנה של אנשי בית-שמש השמחים היתה, מקדש-גבול פתוח על אבן גדולה, כעין מצבת-גבול⁷³, ובכך קיבלו הישראלים את התפישה הפלישתית, וחטאו באותו החטא של בני עלי, מוציאי הארון למלחמה, באבן-העזר, אשר גררה את חורבן שילה. התפישה הנכרית גררה גם את המגיפה מפלשת אל בית-שמש, עד שקראו למשפחת אבינדב ובניו לשמור על הארון בקרית-יערים שכקצה נחלת בנימין.

כאן חוזרים אנו אל נקודת המוצא - נחלת בנימין, שאין לה גבול חיצוני, שמסביב לה חונים שבטי ישראל, ובפרט ראשי הדגלים שמסביב למשכן במדבר, היא נחלה מקודשת-פנימית, שאיננה מבדילה בין ישראל לעמים, אלא בין כהנים-לוויים ובחירי ה' המיוחדים, לבין כלל ממלכת הכהנים, וזה צריך להיות גבול השלום של המקדש הפנימי. התפישה של קדושה המתגלה במקום, אשר התבטאה לבסוף - ולדורות - בירושלים, נשענה תחילה **על קדושתה של נחלת בנימין, ידיד ה', כולה**, כמוקד הפנימי, עד תקופת המלוכה. צמצום המרחב של נחלת השכינה לירושלים בלבד, הוא סוף-דבר בתהליך רוחני ממושך.

מן הדעות ועם ס"ת לפי דעות אחרות. (עיין בבא-בתרא י"ד וירושלמי סוטה פ"ח בהמשך ה"ג). במלים אחרות, הארון הפנימי "אשר נקרא שם, שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו" (שמ"א ד' ד, שמ"ב ו' ב') לא היה יוצא למלחמה כלל, והיה ארון מיוחד, שיצא אתם למלחמות. הבחנה זו, היא בעצמה ההבחנה בין מקדש פנימי, שמעל למלחמות ולצרכי השעה, לעומת הופעה זמנית בעלת אופי מיוחד (שברי-לוחות למשל), במלחמה. אבל בירושלמי בסוטה ובשקלים (שם) מופיעה גם דעה חולקת: "ורבנן אמרו, אחד היה (הארון), ופעם אחת יצא בימי עלי ונשבה". והתלמוד מחזק גם דעה זו מפסוק "אוי לנו מי יצילנו..." (שמ"א ד' זח-ז) שזעקו הפלישתים כשהביאו ישראל את הארון למחנה, ומשתמע שלא ראו כזאת מימיהם. לפי דעה זו, מעולם לא יצא הארון למלחמה, אלא בימי יהושע וכהוראה מיוחדת, ואת הפסוקים האחרים מיישבים שם בדוחק, על ארון קטן של הציץ (שמ"א י"ד יח) ועיין שם. לפי דעה זו, אין בכלל, הופעת ה' במלחמה, באופן שקשור לפולחן באיזו צורה שהיא, אלא אך ורק, כסייעתא דשמיא במלחמה עצמה וראה משך חכמה לפרשת ראה, שהבין בפשטות כי הארון יצא לעתים קרובות, למלחמות ולצרכי הציבור, כפשטה של הדעה הראשונה, אלא שאז הפך המשכן לבמה גדולה (תוספתא קרבנות פ"ג ע"י דבה"א ט"ז לט, וכ"א כט), ואכמ"ל.

⁷¹ לאור ההערה הקודמת, ולפי פירוש חז"ל, יש לראות את עצם הוצאת הארון הפנימי (ולדעה השניה את הארון בכלל) למלחמה, כחטא, **נוסף** לחטאם הכללי של בני עלי, המפורש בכתוב באופנים שונים (שמ"א ב' יב-יז, כב-כה, כט-ל, וג' יג), ואולי נתגלגל הדבר בידם **כדי** להכשילם (כדברי הרד"ק בשמ"א ד' ד). היה כאן מעשה של שיבוש מוחלט של סדרי עבודת ה', כשהעמידו את המקדש הפנימי בחוץ, בגבול, במלחמה פרשת בית-שמש ראשיתה, אם-כן, באבן-העזר, ומעשי בני עלי גרמו לחורבן שילה, לא רק בעקיפין אלא במישורין, מאחר שהפרכת הסדרים גררה חורבן הכרחי. החורבן אינו מפורש, בשמואל, אבל מפורש בירמיהו (ז' יב), ובתהלים (ע"ח ט), ונחשף בכל עוזו בחפירות בשילה. (הן בחפירות המשלחת הדנית והן בחפירות של בר-אילן בשנים האחרונות, בראשותו של ישראל פינקלשטיין).

⁷² לאור העובדה שבבית-שמש הניחו את הארון על אבן-גדולה (שמ"א ו' יד-יח) ומצבות גבול נזכרו אצל יעקב במצפה גלעד (בראשית ל"א מה-נד), וגם בתיאורו של ישעיהו את עבודת ה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה'... (ישעיהו י"ט יח-כב), יש מקום למחשבה שהיה קשר בין המצבות, שנפסלו בספר דברים (ט"ז כב), לבין מקדשי הגבול. אמנם מצבות היו גם במקדש מרכזי, כמו אצל יעקב בבית אל (בראשית כ"ח יח-יט, ל"ה יד-טו) ובדומה לכך האבן הגדולה בשכם (יהושע ע"ד כו), אבל דומה שהדבר הזה נתיחד אחר-כך למנהג קבוע של מקדשי-הבמות. נוהג דומה לזה נמצא, כנראה, בדביר של מקדש הבמה בערד פעמיים עץ אשרה שרוף ולפניו מזבח קטורת והאשרה נאסרה בדברים יחד עם המצבה - ט"ז כא) האבן הגדולה בבית-שמש, שימשה איפוא, כעין מצבת-גבול לה', וברגע שהעמידו עליה את הארון, זה הפך למקדש, אשר חרב מיד במגיפה, כהמשך המכה של אבן העזר. רק העלאת הארון לקרית-יערים חתמה פרק ז, ה, של ארון פנימי היוצא ממקומו ומתפקידו.

⁷³ לא ייפלא ששלמה, הבן המיועד לבניית בית-ה', ושולד לדוד בירושלים, שחלקה או רובה בנחלת בנימין, נקרא בפי הנביא יזידיה (שמ"ב ב"ב כה) "בעבור ה'", ממש כברכה שנתברך בנימין מפי משה: "ידיד ה' ישכון לבטח עליו..." (דברים ל"ג יב), וכך אמרו חז"ל, כמובא בפנים בהמשך - יבוא ידיד ויבנה בית לידיד בחלק ידיד. אכן, תפישת חז"ל ברורה במקומות רבים - נחלת השכינה, בבנימין היא.